

P.J. van Koppen & T.M. Schalken (2004) Rechterlijke denkpatronen als valkuilen: Over zes grote zaken en derzelve bewijs. In: J.W. de Keijser & H. Elffers (red.), *Het maatschappelijke oordeel van de rechter: De wisselwerking tussen rechter en samenleving* (pp. 85-131). Den Haag: Boom

Het maatschappelijk oordeel van de strafrechter

De wisselwerking tussen rechter en samenleving

redactie:

J.W. de Keijser
H. Elffers

Onderzoekschool Maatschappelijke Veiligheid

Boom Juridische uitgevers
Den Haag
2004

5 Rechterlijke denkpatronen als valkuilen: over zes grote zaken en derzelfer bewijs

P.J. van Koppen en T.M. Schalken

1 INLEIDING

Met enige regelmaat wordt door journalisten aan ons de vraag gesteld hoe vaak rechterlijke dwalingen in Nederland voorkomen. Dat is een nogal zinledige vraag. Ja, ze komen voor, maar hoe vaak dat gebeurt kan niet worden beantwoord.¹ Bij rechterlijke dwalingen heeft men maar één zekerheid: slechts een deel daarvan komt aan het licht.

Een interessantere discussie betreft de vraag welke patronen in rechterlijke dwalingen herkend kunnen worden en wat de studie naar die patronen kan bijdragen aan het voorkomen van rechterlijke dwalingen. Een eerste aanzet daartoe werd gedaan door Crombag, Van Koppen en Wagenaar.²

De rechter mag dan uiteindelijk degene zijn die een rechterlijke dwaling begaat, de kiem voor diens foutieve beslissing wordt meestal gelegd in het opsporingsonderzoek.³ De beslissingen die door de politie worden genomen,⁴ kunnen er immers toe leiden dat de officier van Justitie de verkeerde vervolgt en de rechter de verkeerde veroordeelt. Een rechterlijke dwaling houdt veelal in dat eerder gemaakte fouten niet door de rechter worden opgemerkt en gecorrigeerd. Hoewel de rechter in die zin slechts een onderdeel is van een voortgaand proces in de strafrechtsketen, heeft zijn beslissing ook zelfstandige betekenis. En dat is het onderwerp van dit hoofdstuk: welke patronen kunnen wij herkennen in het denkproces van de rechter in gevallen waarvan vermoedelijk sprake is van een rechterlijke dwaling?

De vraag betreft de wijze waarop door de rechter bewijsmiddelen onjuist worden gewaardeerd of onjuist tot een bewijsconstructie worden gecombineerd. Dit gebeurt echter niet in een vacuüm. Samuel Gross liet zien dat in

-
1. Niettemin zijn er Amerikanen die geprobeerd hebben een schatting te maken van het percentage strafzaken dat in een rechterlijke dwaling eindigt. Zie bijvoorbeeld Huff, Rattner & Sagarin (1986), pp. 53 e.v.
 2. Zie Crombag, Van Koppen & Wagenaar (1994) en Wagenaar, Van Koppen & Crombag (1993). Zie voor een korte beschrijving Crombag, Van Koppen & Wagenaar (2002). Zie ook Twining (1999) en Jackson (1996).
 3. Van Koppen (2002).
 4. Zie over die beslissingen uitgebreid De Poot, Bokhorst, Van Koppen & Muller (2004) en De Poot & Van Koppen (2002).

ernstige zaken de kans dat dergelijke fouten optreden toeneemt.⁵ Dergelijke zaken hebben enige bijzondere kenmerken. In grote zaken komt namelijk een aantal factoren samen dat bevorderlijk is voor het ontstaan van rechterlijke dwalingen. Er is vaak een grote maatschappelijke druk op de politie om de dader te pakken. Daarom wordt door de politie meer tijd, mankracht en geld in dergelijke zaken geïnvesteerd dan in andere zaken. Als niet direct duidelijk is wie de dader is, wordt veelal een speciaal politieteam ingesteld. De grote investering zorgt ervoor dat van de ernstige misdrijven er meer worden opgelost dan van de minder ernstige.⁶ Maar grote zaken brengen ook extra bewijsproblemen met zich mee. Een belangrijke is dat het slachtoffer vaak overleden is en de bewijsconstructie dan regelmatig via een veel indirectere weg gemaakt moet worden. Een ander probleem is dat door het grote politieteam er veel informatie wordt verzameld, rijp en groen door elkaar, waardoor later een aanzienlijk minder goed overzicht bestaat over alle relevante feiten in de zaak. Een derde probleem is dat men de neiging heeft bij een eenmaal aangehouden verdachte informatie te negeren die niet direct relevant lijkt voor de verdachte of die de schuld van de verdachte tegenspreekt. Dat fenomeen, *confirmation bias*, wordt gefaciliteerd door de *information overload* in dergelijke grote dossiers.⁷ Een vierde probleem, dat hiermee overigens samenhangt, is dat men geneigd is zich sterk op het verhoor van de verdachte te richten als die ontkent. Het langdurig verhoren van verdachten, met het risico van een valse bekentenis, lijken in dergelijke grote zaken een prominente plaats in te nemen. Al deze problemen bij de politie worden veroorzaakt door de combinatie van maatschappelijke druk en de complexiteit van de zaak. Maar in grote zaken met veel maatschappelijke druk zetten de problemen zich voort in een later stadium van het strafproces.

Een vijfde probleem is namelijk dat als het dossier eenmaal wordt overgedragen aan het openbaar ministerie voor vervolging ook de officier van Justitie slecht kan overzien welke informatie in die berg de schuld van de verdachte tegenspreekt. Dit probleem zet zich voort bij de berechting door de rechter. Noch de officier van Justitie, noch de rechter zal immers geheel opnieuw het opsporingsonderzoek door de politie nalopen en is daartoe ook nauwelijks in staat. Voorts zorgt de publieke druk ervoor dat het openbaar ministerie bij een zaak met zwak bewijs niet licht zal besluiten af te zien van vervolging. Tot slot zorgt ter terechtzitting de gruwelijkheid van het misdrijf er zelfstandig voor dat men eerder geneigd zal zijn de verdachte te veroordelen.

Deze analyse van Gross, die wij hier kort weergaven, geldt natuurlijk niet voor alle grote zaken, maar lijkt wel typisch te zijn voor grote zaken met veel publieke aandacht en een gecompliceerd dossier. Dat schept de mogelijkheid

5. Gross (1996).

6. De Poot *et al.* (2004).

7. Zie over *confirmation bias* Van Koppen (2002).

dat in dergelijk zaken eerder rechterlijke dwalingen voorkomen dan in andere zaken.

Van zo'n rechterlijke dwaling is sprake als iemand is veroordeeld voor een misdrijf dat hij niet heeft begaan of voor een misdrijf dat niet heeft plaatsgevonden. De definitie is eenvoudig, maar in de praktijk kan zelden achteraf worden vastgesteld of werkelijk een rechterlijke dwaling heeft plaatsgevonden. De ontkenning van de veroordeelde verdachte is daarvoor geen goed criterium, want ook schuldige verdachten ontkennen. De enige manier om er enigszins zeker van te zijn dat een rechterlijke dwaling heeft plaatsgevonden, is dat formeel komt vast te staan dat iemand anders het misdrijf pleegde, dat is vastgesteld dat het misdrijf niet heeft plaatsgevonden – bijvoorbeeld doordat het dood gewaande slachtoffer weer in levende lijve verschijnt of de gestolen juwelen toch niet gestolen blijken te zijn – of dat de schuld van de verdachte onmogelijk blijkt. Om die laatste reden rekenen wij de zogenaamde Puttense moordzaak voorlopig niet tot de rechterlijke dwalingen,⁸ evenals een aantal andere zaken waarin over de schuld van de veroordeelde verdachte bedenkingen zijn gerezen. Voor die zaken reserveren wij de term *dubieuze zaken*.⁹

Als de analyse van Gross ook relevant is voor de Nederlandse situatie,¹⁰ kan juist bij grote zaken waarin de verdachte vervolgd wordt voor een zeer ernstig misdrijf verwacht worden dat problemen met de waardering van het bewijs en de constructie van het bewijs voorkomen.

Maatschappelijke druk op de politie, het openbaar ministerie en de rechter leidt dan tot bewijsproblemen.¹¹ Dat geldt natuurlijk niet voor de zaken waarin het bewijs klip en klaar is. Een voorbeeld van de laatste lijkt de geruchtmakende zaak tegen Volkert van der G. voor de moord op Pim Fortuyn op 6 mei 2002.

In veel 'grote' zaken ontkent de verdachte echter en is de kracht van het bewijs niet overweldigend. Als de rechter dan tot een bewezenverklaring wil komen – het ernstige misdrijf mag immers niet onbestraft blijven – dan doe-

-
8. In de Puttense moordzaak werden Wilco Viets en Herman Dubois veroordeeld voor de verkrachting van en moord op Christel Ambrosius op zondag 9 januari 1994 in Putten. De zaak wordt uitgebreid beschreven door Blaauw (2002). Na een aanvankelijke afwijzing door de Hoge Raad van een verzoek tot herziening (HR 27 juni 2000, NJ 2000, 503, *Puttense Moordzaak I*, m.nt. Sch.), wees de Raad bij een hernieuwde poging het verzoek toe (HR 26 juni 2001, NJ 2001, 564, *Puttense Moordzaak II*, m.nt. Sch.) en verwees de zaak voor verdere afdoening naar het Hof Leeuwarden. Dat Hof sprak vervolgens beide veroordeelden alsnog vrij op 24 april 2002 (*LJN-nummer* AE 1877); het openbaar ministerie ging niet in cassatie.
 9. Vergelijk Crombag *et al.* (1994).
 10. Ondanks de grote verschillen tussen het Amerikaanse rechtssysteem – zoals de typische 'doodstraf'-elementen en de problemen die samenhangen met de jury en het systeem van *plea bargaining* – zijn er ook raakvlakken met het Nederlandse systeem, bijvoorbeeld op het snijvlak van waarheidsvinding en publiciteit. Die relevantie wordt ook onderstreept door Schuyt (2003) naar aanleiding van het boek van Scott Turow (2003) over *capital cases*.
 11. Van Koppen (2000).

men voor hem valkuilen op. Op welk punt de valkuil zich zal voordoen, lijkt moeilijk voorspelbaar en eerder afhankelijk van de concrete zaak. Een uitzondering, die ook Gross voorstelt, is de bekentenis. Toch dient het een doel om te demonstreren hoe maatschappelijke druk zich in een concrete zaak laat vertalen in denkpatronen van de rechter. In dit hoofdstuk bespreken wij een zestal ‘dubieuze’ zaken. Wij noemen ze dubieus, dat wil zeggen voor betwisting vatbaar, omdat in die zaken (nog) niet gesproken kan worden van rechterlijke dwalingen.

In dit hoofdstuk reconstrueren wij de redeneringen die de rechter – meestal de laatste feitelijke instantie: het Hof – in die zaken kennelijk toepaste voor een veroordeling.¹² Wij beperken ons tot ‘grote’ zaken omdat Gross overtuigend heeft laten zien dat problemen met de veroordeling vooral in die zaken te verwachten zijn.¹³ Aan die problemen kan een aantal psychologische en juridische processen ten grondslag liggen die wij zodadelijk bespreken. Eerst geven wij de arresten en vonnissen die wij in onderzoek namen kort weer.¹⁴ Deze zaken vormen geen doorsnee van alle ‘grote’ zaken; in een groot deel daarvan stelt zich geen bewijsprobleem. Wij kozen deze (meest recente) zes zaken, omdat bij elk daarvan de denkpatronen die de rechter kennelijk volgde kwetsief zijn. In die zin zijn ze niet representatief voor alle rechters of voor alle grote zaken. Zij zijn slechts gekozen omdat zij gezamenlijk en afzonderlijk duidelijke kunnen maken welke problemen de combinatie van maatschappelijk druk en niet al te sterk bewijs met zich mee kan brengen. Het gaat om de volgende zaken:

- de veroordelingen van Viets en Dubois voor de verkrachting van en de moord op Christel Ambrosius door het Hof Arnhem op 3 oktober 1995 (de Puttense Moordzaak),
- de Arnhemse veroordeling van Ernest Louwes voor de moord op mevr. J.J.E.G. Wittenberg-Willemsen op 23 september 1999 in Deventer (de Deventer Moordzaak),¹⁵
- de veroordeling van Rob van Zaane door de rechtbank Haarlem op 19 maart 1987 voor de moord op Sandra van Raalten op 30 november 1984 in Zaandam (de Paskamermoord),¹⁶

12. Wij danken I. Couvreur, Ch.G.D. Dudink, M. Durieux, M. van de Graaf, M.H.O. de Haas, J. van Luik, A.M. Mallios, L. Smets en V.M. Wijsman voor hun hulp bij de analyse van de dossiers.

13. Zie Gross (1996) en Gross (1987).

14. Als namen van betrokkenen uitgebreid in de pers aan de orde zijn geweest, zien wij af van anonimisering. Als dat niet het geval is, vermelden wij aliasen.

15. Gerechtshof Arnhem, 22 december 2000, nummer 21/000908-00. Nadat de Hoge Raad in een herzieningsverzoek bewilligde, heeft inmiddels het Hof ‘s-Hertogenbosch Louwes opnieuw tot 12 jaar gevangenisstraf veroordeeld. Zie Hof ‘s-Hertogenbosch 9 februari 2004, *LJN-nummer* AO 3222.

16. Van Zaane werd later door het Hof Amsterdam vrijgesproken. Zie voor een beschrijving van deze zaak D. Nierop & Elberse (1989).

- de veroordeling van Angelique van Eijden door het Hof Leeuwarden op 29 januari 2001 voor de moord op Risanne op 20 september 1999 in Appelscha,¹⁷
- de veroordeling van Alwin Verlier door het Hof Den Haag op 8 maart 2002 voor de moord op Marleen Baltus op 22 juni 2000 in Schiedam (de Schiedammer Parkmoord),¹⁸
- de veroordeling van Ina Post door het Hof Den Haag op 25 mei 1987 voor de moord op 22 augustus 1986 op mevr. Sluiter in Leidschendam.¹⁹

2 GECOMPLICEERDE STRAFZAKEN

Een factor die, in combinatie met maatschappelijke druk, ongetwijfeld een rol speelt bij het ontstaan van rechterlijke dwalingen is, zoals hierboven betoogd, de omvang en complexiteit van de zaak. Hoe complexer, hoe groter de kans is dat belangrijke aanwijzingen, ook die ten faveure van de verdachte, over het hoofd worden gezien. Die complexiteit speelt reeds de recherche bij de opsporing parten en leidt gemakkelijk tot een zogenaamd verdachtegeleid onderzoek.²⁰ In zo'n onderzoek wordt niet gespeurd uitgaande van gegevens die over het misdrijf bekend zijn, maar wordt een verdachte als uitgangspunt genomen. In het omvangrijke dossier wordt gezocht naar gegevens die voor de verdachte belastend zijn – dat is riskant verdachtegeleid onderzoek. Veelal besteedt men veel aandacht aan het verdachtenverhoor, hetgeen op zijn beurt de kans vergroot op een valse bekentenis.²¹ Op deze manier is het verband tussen het accepteren van een kwestieuze bekentenis enerzijds en maatschappelijke druk in een complexe zaak anderzijds vrij direct. Bij de overige valkuilen die wij hieronder bespreken, is de relatie tussen het accepteren van een kwestieus bewijsmiddel en maatschappelijke druk minder zichtbaar, hoewel wel aanwezig.

Hoe het ook zij, rechterlijke dwalingen en dubieuze veroordelingen zijn vaak zaken met gecompliceerde dossiers. Dat maakt het voor ons niet eenvoudig om in dit korte bestek een complete beschrijving of zelfs een afdoende samenvatting van de besproken zaken te geven. Laten wij beginnen met de eenvoudigste uit onze collectie: de zaak Ina Post.

17. Gerechtshof Leeuwarden, 29 januari 2001, *LJN-nummer* AA 9694.

18. Zie uitgebreider over deze zaak Van Koppen (2003c).

19. Eerder verscheen een beschrijving van die zaak door Bijnoord (1989). Zie ook Naus (2003) en Israëls (2004). Op 17 februari 2004 wees de Hoge Raad het vijfde herzieningsverzoek in deze zaak af, nadat eerder in 1993, 1994 en 2001 herzieningsverzoeken waren afgewezen. Zie HR 17 februari 2004, *LJN-nummer* AO 3665.

20. Zie over de complexiteit van opsporingsonderzoeken en over verdachtegeleid opsporen Crombag *et al.* (1994), pp. 139-146.

21. Zie daarover Van Koppen (1998), Van Koppen (2003b), Vrij (2002) en Gudjonsson (2003).

3 VALKUIL 1: DE BEKENTENIS VAN INA POST DIE NIET KLOPT

De eerste valkuil die wij bespreken is de valse bekentenis die wordt aangezien voor een correcte bekentenis. De zaak Ina Post kan dienen ter illustratie.²²

Op 22 augustus 1986 om ongeveer 19.20 uur wordt het lijk gevonden van de weduwe mevr. A.M. Sluiter. De huisarts, die even later arriveert, constateert dat het lijk nog warm is. Het slachtoffer ligt in de woonkamer van haar bejaardenwoning op de vijfde verdieping van een appartementsgebouw in Leidschendam. Zij was op dat moment 89 jaar oud en hulpbehoevend. Daarom kreeg zij hulp van verschillende medewerkers van Stichting Bejaardenzorg Horst en Vliet. Een van de bejaardenhulpen was Ina Post. Mevr. Sluiter is niet alleen om het leven gebracht, bij haar is ook een aantal bankcheques en kascheques gestolen. Die worden geïnd. Een aantal personen wordt aan een schrijfproef onderworpen, zodat het schrift kan worden vergeleken met de cheques. Er is een proces-verbaal van de schrijfproef door Ina Post, waarin beschreven wordt dat zij bijzonder nerveus was. De schriftkundige komt dan op 4 september 1986 tot de volgende conclusie: “Na analyse van het litigieuze schrift enerzijds en het vergelijkingsmateriaal anderzijds, werd met behulp van deze analyses tot vergelijking overgegaan. Het resultaat van dit vergelijkingsproces is dat in het handschrift van [Ina] Post [...] een aantal overeenkomsten in algemene kenmerken werd aangetroffen. In het schrift van de overige personen werden geen overeenkomsten geconstateerd.” Vanaf dat moment is Ina Post de enige verdachte.²³ Ina Post is op de middag van de moord nog bij mevr. Sluiter geweest. Zij is daarna naar achtereenvolgens twee andere klanten gegaan.

Ina Post wordt door de rechtbank Den Haag veroordeeld tot 6 jaar gevangenisstraf voor doodslag en voor het valselijk innen van de cheques. Het Haagse Hof neemt in hoger beroep het vonnis van de rechtbank over. Voor inzicht in het oordeel van de rechter, moeten wij dus zijn bij het vonnis van de rechtbank. In dat vonnis worden voor de veroordeling voor doodslag de volgende bewijsoverwegingen gegeven (in onze nummering en onze samenvatting):

1. Een rapport van de patholoog-anatoom dat mevr. Sluiter door strangulatie om het leven is gekomen.
2. De bekentenis van Ina Post op 11 september 1986.
3. Een uittreksel uit het bevolkingsregister waaruit de identiteit van mevr. Sluiter blijkt, alsmede haar leeftijd (89 jaar).

22. Zie Naus (2003) en Israëls (2004).

23. Tegenover journalisten van Elsevier Weekblad verklaren de verbalisanten in die zin. Zie Leistra & Van der Sman (1989).

En voor het valselijk innen van de cheques:

1. Een verklaring van verbalisanten dat de postcheques op 23 augustus 1986 bij de Bijenkorf zijn geïnd.
2. De bekentenis van Ina Post dat zij de cheques inde.
3. De verklaring van de politieambtenaar dat het schrift op de cheques niet afkomstig is van mevr. Sluiter.

Uit de gehanteerde bewijsmiddelen blijkt dat de rechtbank (en het Hof) het ouderschap van Ina Post *uitsluitend* afleidt uit haar bij de politie afgelegde bekentenissen. Laten wij naar die bekentenissen kijken.

Aanvankelijk werd Post als getuige gehoord. In haar verklaring van 25 augustus meldt zij dat zij vanaf eind 1985 bij mevr. Sluiter komt in haar rol van bejaardenverzorgster. Zij kwam daar op 22 augustus om ongeveer 15.00 uur met haar rode Mini aanrijden. Zij deed de afwas bij mevr. Sluiter, dronk koffie met haar en zette in de keuken brood klaar. Om ongeveer 16.00 uur ging zij weer weg, op weg naar de volgende klant. Daarvandaan vertrok zij om ongeveer 17.00 uur naar haar laatste adres van die dag, een bejaarde vrouw die in dezelfde flat woonde als mevr. Sluiter. Hiervandaan vertrok zij om 18.30 uur, aldus haar eerste verklaring, en ging naar huis.

Post wordt drie dagen later nogmaals als getuige gehoord. Dat gebeurt in de woning van mevr. Sluiter. Zij vertelt daar waar verschillende voorwerpen stonden. Op 3 september legt Post de al eerder besproken schrijfproef af. Op 8 september wordt Post daarop aangehouden. Vanaf dat moment wordt zij met enige regelmaat verhoord. Daarbij valt op dat in de processen-verbaal nergens sprake is van ontkennen of bekennen van diefstal of moord door Post. Is haar dat niet gevraagd? Wij kunnen ons dat nauwelijks voorstellen. Het is in ieder geval niet opgeschreven.

Op 11 september zijn de verbalisanten al naar huis als zij gebeld worden met de mededeling van de wachtcommandant dat Post graag wil praten.²⁴ Op weg naar huis heeft een verbalisant dan de brievenbus van mevr. Sluiter geleegd en daar een afschrijving gevonden van betaalkaarten van haar rekening bij de Nutsspaarbank. Volgens het proces-verbaal begint Post dan haar verklaring met: “In mijn eerder aan de politie afgelegde verklaringen heb ik niet de waarheid verteld. Ik ben thans bereid om dit wel te doen.” Met die verklaring is het verhoor niet begonnen, zoals blijkt uit de verklaring van verbalisant tegenover de rechter-commissaris: “Na een anderhalf à twee uur durend verhoor kwam de verdachte met de bekentenis.” Post zegt in het verhoor dat zij toch is teruggedaan naar mevr. Sluiter om te kijken of zij haar eten had opgegeten. “Ik zat in geldnood, alle girorekeningen stonden ‘rood’.”²⁵ Toen zij

-
24. Dat verklaren zij tegenover de rechter-commissaris. Ina Post zegt dat zij onder hypnose verhoord wilde worden om haar onschuld te bewijzen.
 25. Dat klopt, ware het niet dat later zal blijken dat het slechts om enkele honderden guldens ging.

het kastje opende op zoek naar geld, kwam mevr. Sluiter van de WC en zei “Dat mag niet.” Post gaf haar met de wandelstok een klap op het hoofd waardoor mevr. Sluiter bewusteloos raakte. “Ik raakte toen geheel in paniek.” Zij draaide een elektriciteitsnoer om de hals van mevr. Sluiter. Vervolgens sleepte zij mevr. Sluiter aan haar oksels naar de stoel bij het raam. “Hierna heb ik een aantal goederen weggenomen uit de woning. Dat waren twee GIRO kascheques, een mapje van de Nuts-spaarbank met daarin een aantal betaalkaarten en mogelijk nog andere goederen. Ik kan mij niet alles goed herinneren. Ook heb ik een geldbedrag van ongeveer f 200,- uit datzelfde kastje weggenomen en mogelijk ook nog een portemonnaie met inhoud. Diezelfde avond heb ik de GIRO kascheques valselijk ingevuld.” Zij heeft dan de volgende dag de kascheques bij de Bijenkorf ingewisseld en die “ingevuld aangeboden. [...] Ik heb later, dat wil zeggen de week die volgde op de 23 augustus, nog een aantal betaalkaarten van de NUTS spaarbank verzilverd. Ik heb daar een aantal dingen voor gekocht.”²⁶

Dat is een merkwaardige bekentenis die evident vals is. De cheques van de Nuts-spaarbank zijn namelijk, zo blijkt later, ook alle op 23 augustus verzilverd. Ina Post zal later hierover nog een andere verklaring afleggen: “Hierna ben ik naar het Nuts-spaarbank-filiaal in de V&D te Den Haag gegaan. Ik wilde daar alle cheques verzilveren. [...] Ik mocht er maximaal drie verzilveren. [...] Vervolgens ben ik naar de huishoudafdeling van V&D gegaan. [...] Ik schreef ter plaatse zo’n onbeschreven bankcheque uit ten bedrage van ongeveer 34 gulden. [...] Hierna ben ik op zoek gegaan naar andere banken. Ik ben toen bij zo’n twee of drie banken geweest. Daar heb ik elke keer weer drie kaarten ingewisseld.”

Pas in een volgende bekentenis, als ook de politie te weten gekomen is dat alle cheques op 23 augustus zijn geïnd, zal Ina Post bekennen dat zij de dag na de moord de cheques verzilverde.

Zo klopt er veel niet in haar bekentenissen en zowel fouten als wél kloppende zaken lopen precies parallel met de zich wijzigende inzichten van de politie. En dat geldt niet alleen voor de bankcheques, maar ook voor de al of niet gestolen voorwerpen. Om nog een voorbeeld te geven: Ina Post bekende een bankboekje met afschriften gestolen te hebben. Dat boekje bleek later gewoon bij de technische recherche te liggen nadat het in het huis van mevr. Sluiter was veilig gesteld, maar dat wisten de verhorende verbalisanten op het moment van de bekentenis niet. En zelfs de bekentenis over de moord zelf is op verschillende punten aanwijsbaar onjuist. Zo vertelde Ina Post dat zij mevr. Sluiter zodanig op het hoofd sloeg dat zij bewusteloos raakte. Bij de sectie op het lijk werd echter geen hoofdwond geconstateerd. Als alle infor-

26. Het is niet duidelijk wat Ina Post hier bedoeld zou kunnen hebben: heeft zij de cheques verzilverd en met een deel van de cheques spullen gekocht of heeft zij de cheques gebruikt om spullen te kopen. Als dat laatste bedoeld is, is dit een aanwijzing van een valse bekentenis, omdat dit evident in strijd is met hetgeen in het onderzoek over de cheques bekend is geworden.

matie die door de politie is aangeleverd aan Ina Post uit haar bekentenissen wordt geschrapt, dan blijft niets anders over dan de simpele mededeling: “Ik heb het gedaan.” En ook die mededeling trok Ina Post snel na de bekentenissen tegenover de rechter-commissaris weer in. Zij houdt haar ontkennen sindsdien en met kracht tot de dag van vandaag vol.

De processen-verbaal van de verhoren van Ina Post zijn evident zeer onvolledig en daarom gebrekkig. Typerend is hetgeen de verbalisanten in een later interview zeiden tegen de journalisten. Zij ontkennen niet dat sommige details tijdens de verhoren gecorrigeerd werden: “Ina zat voortdurend te draaien. Eerst zei ze dat ze mevrouw [Sluiter] met haar handen had gewurgd. Ik zei: ‘Nee, wat je nu zegt is niet helemaal juist. Ik denk dat daar wat anders is gebeurd, maar jij moet het zeggen.’”²⁷ Dit is niet terug te vinden in enig proces-verbaal van de verhoren van Ina Post. Zo is ook de eerste anderhalf à twee uur van het eerste bekende verhoor op 11 september niet terug te vinden. Daarnaast is er een aantal verschillen tussen hetgeen in de processen-verbaal staat en hetgeen de verbalisanten daarover later tegen de rechter-commissaris verklaren. De ene verbalisant zegt bijvoorbeeld tegen de rechter-commissaris dat hij expliciet gevraagd heeft aan Post of er nog ongeïnde cheques over waren. De andere verbalisant verklaarde echter drie dagen eerder tegen de rechter-commissaris dat Post geheel uit zichzelf verklaarde over de cheques.

De processen-verbaal zijn zo onvolledig dat een nadere analyse van de manier van verhoren op basis daarvan niet mogelijk is, ook niet voor de rechter. De rechter had wel – gelet op de tegenstrijdigheden in haar verklaringen – de inhoud van het door Ina Post vertelde verhaal kunnen onderzoeken. Dat wordt wél aan rechercheurs geleerd in hun opleiding bij de voormalige Rechercheschool in Zutphen. Daar leren zij dat slechts de controle van de bekentenis van enige waarde is. “Een hardnekkig misverstand is dat het verdachtenverhoor erop gericht zou moeten zijn de verdachte tot een bekentenis te brengen”, schrijft de Rechercheschool voor, “Dat is niet het geval. Evenals alle overige opsporingshandelingen is het verdachtenverhoor gericht op het *achterhalen van de waarheid*. [...] Een verklaring van de verdachte die luidt: ‘Ik heb het gedaan,’ is van nul en generlei waarde. Juist het exacte hoe en waarom, daarnaar zijn we op zoek.”²⁸

De valkuil waarin de rechtbank is gestapt, is dat aan een bekentenis zonder meer grote betekenis is toegekend zonder de bekentenis zelf voldoende te onderzoeken. In dit verband valt op dat de veroordeling inhoudelijk vrijwel geheel is gebaseerd op de bekentenissen van Post zonder dat die – of essentiële onderdelen daarvan – door andere bewijsmiddelen wordt bevestigd. Een veroordeling mag niet uitsluitend daarop worden gebaseerd (art. 341, lid 4 Sv.).

27. Citaat van p. 24 in Leistra & Van der Sman (1989).

28. Projectgroep Recherche Basis Cursus (1989), beide citaten uit Hoofdstuk 15.

Met dit uitgangspunt – dat iets zegt over de betrouwbaarheid van de bekentenis – was de veroordeling van Post materieel in strijd.

3.1 *De psychologie van bekentenissen*

Van oudsher heeft de bekentenis een belangrijke plaats ingenomen in het stelsel van bewijs. De tortuur was zelfs op dat idee gebaseerd.²⁹ De tortuur mag dan zijn afgeschaft en andere bewijsmiddelen mogen dan toelaatbaar zijn, toch wordt nog steeds een groot belang gehecht aan de bekentenis van de verdachte.³⁰ De bekentenis heeft ook iets magisch en biedt voor de politie een natuurlijke afronding van de zaak.³¹ Dat komt bijvoorbeeld tot uiting doordat de politie bij het melden van een aanhouding van een verdachte tegenover de pers steeds zegt of de verdachte ‘reeds’ heeft bekend of niet.

Het belang dat aan bekentenissen wordt gehecht, is begrijpelijk. Wie gaat nu een misdrijf bekennen dat hij niet heeft gepleegd? Het komt echter met enige regelmaat voor dat een onschuldige verdachte niettemin een bekentenis aflegt. Een ander recent voorbeeld zijn de veroordelingen in de Puttense Moordzaak die grotendeels gebaseerd werden op de bekentenissen die de verdachten aflegden.³² Die zaak, maar dan een ander aspect daarvan, komt hieronder nog ter sprake. Ook in de hieronder te bespreken Schiedammer Parkmoord legde de verdachte bekentenissen af die op vele punten in strijd waren met hetgeen uit andere bronnen bekend is geworden.

Het onderzoek in de rechtspsychologie dat de laatste jaren op dit gebied is uitgevoerd, heeft inzicht gegeven in de omstandigheden waaronder dergelijke valse bekentenissen voorkomen.³³ Wie handboeken over verhoren leest, krijgt al snel de indruk dat verdachten uitsluitend verhoord worden om een bekentenis los te krijgen. Het meest berucht is daarbij de methode van Inbau en Reid,³⁴ een methode die in veel landen gretig navolging heeft gevonden.³⁵ De kern van deze methode is erop gericht tegenover de verdachte de nega-

-
29. Tegen het einde van de Middeleeuwen werd vrijwel overal in Europa het godsoordeel in de rechtspraak vervangen door een bewijsvoering waarin de bekentenis een belangrijke plaats innam. Zie Langbein (1974), pp. 261-308. Men diende voor een veroordeling te beschikken over twee ooggetuigen. Als die er niet waren, kon slechts een veroordeling volgen als de verdachte een bekentenis had afgelegd. Hoewel bij het afdwingen van een bekentenis zonodig gebruik gemaakt werd van foltering, diende de verdachte de bekentenis ‘vrijwillig’ tegenover zijn rechters te herhalen. Zie Langbein (1977). De tortuur kon overigens niet zomaar worden toegepast. Het moest om een ernstig delict gaan en tegen de verdachte diende reeds zogenaamd half bewijs voorhanden te zijn, zoals een enkele ooggetuige of voldoende indirect bewijs.
 30. In het Nederlandse recht wordt de bekentenis als zodanig overigens niet erkend als bewijsmiddel; wel de verklaring van de verdachte (artt. 339, 341 Sv.).
 31. Crombag *et al.* (1994), Hoofdstuk 7.
 32. Zie voor een bespreking van die bekentenissen Blaauw (2002) en Van Koppen (2003b).
 33. Gudjonsson (2003) bespreekt dat onderzoek uitgebreid.
 34. Inbau, Reid, Buckley & Jayne (2001).
 35. Gudjonsson (2003), Vrij (2002).

tieve aspecten van bekennen te minimaliseren en de positieve aspecten te benadrukken. Dit soort methoden produceert over het algemeen inderdaad meer bekentenissen dan andere. Het belangrijkste probleem daarbij is dat niet alleen schuldige verdachten vaker bekennen, maar ook onschuldige verdachten. In de Zaanse verhoormethode werd de methode van Inbau en Reed verder uitgewerkt tot een systeem dat bekentenissen ongeveer garandeert, vals of niet.³⁶

Met dergelijke methoden zijn wij wel erg ver afgeraakt van het eigenlijke doel van het verdachtenverhoor: de waarheidsvinding. De inmiddels oud-commissaris Jan Blaauw beschreef al in 1971 hoe een goed verhoor, dat wél op waarheidsvinding is gericht, er uit moet zien.³⁷ Afwijking van een dergelijke manier van verhoren verhoogt de kans op valse bekentenissen. Om die reden zijn trucs van de politie niet aanvaardbaar. Er is echter geen regeling die het gebruik van trucs verbiedt. En er is een groot scala aan mogelijke trucs. Die trucs worden in het algemeen gezien als bruikbaar om onwillige, maar schuldige verdachten over de streep te trekken. Daarbij gaat het niet om fysiek geweld of dreigen daarmee, want de tortuur is afgeschaft; zelfs mindere pressie kan ongeoorloofd zijn (art. 29 Sv.). Maar zaken als isolatie, langdurige opsluiting en nachtelijke verhoren komen in ons land wel degelijk voor. Dat het verkrijgen van bekentenissen enige dwang vergt, wordt duidelijk als onvermijdelijk aanvaard.

Met dat alles hield het Hof Arnhem in de Puttense Moordzaak, afgaande op het arrest, geen rekening. Het verhoorde een aantal verbalisanten weliswaar ter terechtzitting, maar liep daarmee in een andere valkuil. Het is onvoldoende om aan de verbalisanten te vragen of zij druk uitoefenden en als zij dat ontkennen dan maar de bekentenis als juist te aanvaarden. Het Hof had tenminste een inhoudsanalyse op de verhoren moeten uitvoeren. En dat geldt ook voor de rechtbank en het Hof in de zaak Ina Post en in de Schiedammer Parkmoord.

Eén van de omstandigheden die bevorderlijk is voor valse bekentenissen is het belang dat wordt gehecht aan de opsporing van het misdrijf door de politie. Samuel Gross liet zien dat juist in kapitale delicten de politie bijzonder veel energie besteedt aan het verhoren van verdachten.³⁸ Langs die weg loopt men in 'grote' zaken met veel maatschappelijke druk een verhoogde kans op een valse bekentenis. In die zaken heeft de hoeveelheid informatie

36. Slats (1997), Recherche Adviescommissie (1996), N.M. Nierop & Van den Eshof (2003), Blaauw (1996) en Vrij & Lochun (2002).

37. Blaauw (1971). Zo dient een goed verhoorder te beschikken over flexibiliteit, een goed combinatievermogen en een menselijke benaderingswijze. Voorts wijst Blaauw het toepassen van trucs scherp van de hand. Een goed politieverhoor heeft volgens Vrij (2002) de volgende kenmerken: Goede voorbereiding; geen vooringenomenheid; geen trucs; goed kijken en goed luisteren; snel kunnen antwoorden; geef niet teveel prijs; het moet klikken tussen de onderzoeker en de verdachte; ga op zoek naar bewijs; en identificeer risicogroepen.

38. Gross (1998), Gross (2003).

die de politie verzamelt de neiging behoorlijk omvangrijk te worden. Het wordt dan lastig om alle gegevens nog te overzien.³⁹ En die omvang kan zodanig zijn dat een gedegen analyse van de informatie nauwelijks meer mogelijk is. Als zich dan een redelijke verdachte aandient, heeft dat als belangrijk voordeel dat de analyse beperkt kan worden tot de informatie die direct voor de schuld van de aangehouden verdachte relevant lijkt te zijn.

Als de verdachte echter ontkent, wordt hij gewoonlijk langdurig verhoord. Daarbij gaat men uit van de stelling dat de verdachte niet voor niets verdacht is en men dus vooral zijn weerstand tegen bekennen dient te overwinnen.⁴⁰ Maar langdurig verhoren draagt een extra gevaar in zich. Gedurende het verhoor doet een verdachte namelijk ook veel informatie op over de zaak en over hetgeen de politie meent te weten. Verhoren is immers tweewegcommunicatie. Zo komt een verdachte al veel te weten doordat op sommige onderwerpen lang wordt doorgevraagd en men bij andere onderwerpen dat niet doet. Als de verdachte dan na langdurige verhoren een bekentenis (of een bekentenis in fasen) aflegt, kan nauwelijks meer worden gecontroleerd of zijn verhaal is gebaseerd op intieme kennis – dat wil zeggen kennis waarover alleen de dader kan beschikken – dan wel op informatie die de politie heeft overgedragen. Zo loopt in een gecompliceerde zaak de rode draad van maatschappelijke druk van de verhoren van de verdachte naar een dubieuze veroordeling.

4 VALKUIL 2: EEN VREEMDE TIJDLIJN IN DE SCHIEDAMMER PARKMOORD

Rond 18.00 uur op donderdag 22 juni 2000 komt uit de bosjes in het Beatrixpark in Schiedam een jongen lopen. De jongen, Harold, is geheel naakt, een schoen is met de veter om zijn hals gebonden. Hij wordt opgevangen door taxichauffeur Beerens die op zijn aanwijzingen in de bosjes het lijk van Marleen Baltus ontdekt. Voordat Beerens de bosjes ingaat, roept hij een man aan die komt langsfietsen. Dat is Alwin Verlier. Hij heeft een GSM bij zich en belt daarmee de meldkamer. Het is dan 18.08 uur. Verlier is niet alleen getuige; hij wordt later de belangrijkste verdachte in het opsporingsonderzoek. Vervolgens wordt hij zowel door de rechtbank als het Hof veroordeeld tot 18 jaar gevangenisstraf gevolgd door TBS.

In het opsporingsonderzoek tracht de politie de gebeurtenissen vóór 18.08 uur te reconstrueren. Dit is een omvangrijke taak, want rond die tijd bevonden zich veel mensen in het park. De kern van het bewijs tegen Verlier wordt echter gevormd door het navolgende.

39. De Poot *et al.* (2004).

40. Vergelijk Van Koppen (1998).

Harold vertelt dat hij met Marleen aan het spelen was in het park. Nadat hij bij het Fort Drakesteijn – een speeltuin – was geweest, lopen zij langs de kinderboerderij in de richting van hun fietsen die zij aan de andere zijde (de noordzijde) van de kinderboerderij hadden achtergelaten. Bij de kinderboerderij – die inmiddels gesloten is, daarom lopen zij er langs in plaats van erdoor – vragen zij de tijd aan een oudere man die daar nog aan het werk is. Zij moeten namelijk rond 17.30 uur thuis zijn voor het eten. De man zegt dat het dan 17.15 uur is. De man die dat gezegd zou hebben, heeft daar overigens later geen herinnering meer aan. Even daarna worden Marleen en Harold in de nek gegrepen en meegenomen naar bosjes in de buurt van een brug in het park,⁴¹ een afstand van 80 tot 90 meter. Harold is de enige getuige die kan vertellen wat er vanaf dat moment op de plaats van het delict is gebeurd. Er zijn wel veel meer getuigen in het park die van alles hebben gezien dat relevant zou kunnen zijn. Die komen hieronder aan de orde.

Harold geeft vlak na het misdrijf een signalement van de dader. Dat signalement komt niet overeen met het uiterlijk van Verlier, maar wel met een man die verschillende getuigen hebben zien zitten op een bankje in de buurt van de kinderspeelplaats.

Verskillende andere getuigen hebben een fiets gezien die mogelijk van de dader is. Die fiets lag in het gras in de buurt van de plaats waar Harold en Marleen in hun nek zijn gegrepen. Vele maanden later wordt de fiets van Verlier door een toevallige passant herkend als de fiets die in het gras lag.

In het park is een groot aantal sporen verzameld door de technische recherche. Veel van die sporen zijn nader onderzocht door het Nederlands Forensisch Instituut in Rijswijk (NFI). Naar verluid is dit het omvangrijkste sporenonderzoek dat ooit in Nederland plaats vond. Van Verlier is echter geen enkel spoor gevonden op de plaats delict.

Maar er is meer: een tijdlijn. Verlier is, ook volgens zijn collega's, op de dag van de moord van zijn werk vertrokken nadat daar twee vrachtwagens van Van Gend & Loos zijn ingeladen. Het is zodoende de vraag of Verlier voldoende tijd heeft gehad om van zijn werk bij Bezemer Import naar het park te fietsen en het misdrijf te plegen.

Evenzeer spelen de bekennende verklaringen die Verlier na zijn aanhouding op 9 en 10 september 2000 heeft afgelegd een belangrijke rol. Die verklaringen komen op verschillende essentiële punten niet overeen met de verklaringen van Harold.

Tot slot wordt een deel van het bewijs gevormd door de verklaringen van mevr. Kleimeer en Bert Degenhart. Zij wandelden de dag na de moord, 23 juni, elk met hun hond door het park en zagen ter plaatse een man uit de bosjes komen. Later wijst Kleimeer Verlier aan als die man; Bert Degenhart herkent hem echter niet. Verlier zegt dat hij daar niet was; hij was die ochtend,

41. Op die brug stond tijdens het misdrijf de taxichauffeur Beerens naar zijn zeggen een tijdje naar de eendjes te kijken voordat Harold naakt uit de bosjes kwam lopen.

nadat hij was opgestaan, naar het werk van zijn moeder gegaan om met haar koffie te drinken. Zijn moeder heeft vele maanden later een enigszins ander verhaal.

Al het genoemde bewijs speelt een rol in de strafzaak tegen Alwin Verlier, de man die 112 belde nadat Harold uit de bosjes kwam. Al het bewijs in deze zaak is, kort gezegd, hetzij van matige kwaliteit, hetzij in het voordeel van Verlier.

De veroordeling van het Hof Den Haag is in overwegende mate gebaseerd op de tijdlijn.⁴² Had Verlier voldoende tijd om het misdrijf te plegen? De officier van Justitie spreekt bij de rechtbank het meest uitgebreid over de tijdlijn, een redenering die kennelijk later is gevolgd door het Hof. De officier van Justitie heeft een vreemde omgang met de tijdlijn. Volgens haar zegt Verlier dat hij nooit voor kwart voor zes bij zijn werkgever Bezemer weggaat. Dat heeft Verlier echter nooit verklaard. Volgens Verlier is hij omstreeks 17.35 uur vertrokken. Later zal hij echter zeggen dat hij tussen 17.45 en 17.50 uur van zijn werk wegging. De mededeling van de officier van Justitie is derhalve feitelijk onjuist. Verlier is twee dagen geobserveerd en toen bleek dat hij op 29 augustus Bezemer om 17.40 uur heeft verlaten en op 30 augustus om 17.35 uur. Alle getuigen verklaren dat men pas na het vertrek van de auto's van Van Gend & Loos de werkzaamheden bij Bezemer beëindigt. De tachograaf van één van de twee Van Gend & Loos-wagens levert een vertrektijd op van 17.18 uur. Als verdachte direct daarna vertrokken is en er, zoals normaal, 10 tot 15 minuten over doet, kan hij net voor 17.30 uur in het park zijn geweest.

De officier van Justitie laat buiten beschouwing dat volgens de verklaringen van enige getuigen Harold, vanuit de bosjes, al om ongeveer 17.30 uur de zwart-witte hond van één van hen gezien moet hebben. Maar daarover zo meer.

De officier van Justitie spreekt wel over deze getuigen, maar maakt de tijdsaanuiding dat zij langs het bosje kwamen zeer vaag: tussen vijf en zes uur. Harold verklaart dat hij, terwijl hij zich dood houdt in de bosjes, een zwart-witte hond ziet langs komen. Met de vage tijdsaanuiding voorkomt de officier van Justitie nog een probleem in de bewijsvoering. De getuigen zagen voordat zij langs de bosjes kwamen de fiets liggen en stonden daar zo'n vijf minuten bij te praten. Dat maakt het dan vrijwel onmogelijk voor de dader om op dat tijdstip de kinderen mee te voeren naar het bosje.

Niet lang daarna hoort een andere voorbijganger een angstige schreeuw, zegt de officier van Justitie. Eerst verklaart de getuige dat hij de schreeuw om 17.40 uur hoorde; later verklaarde hij dat dit om ongeveer 17.55 uur was. Dat mag de getuige zelf wel verklaard hebben bij de rechter-commissaris, maar de combinatie van het uitklokken bij getuiges werk en het narijden van zijn route met de politie levert een vrij precies tijdstip op: 17.39 uur. De medede-

42. Zie voor een bespreking van het overige bewijs Van Koppen (2003c).

ling dat hij later heeft verklaard dat hij op een later tijdstip de schreeuw heeft gehoord, is dus onjuist.

De officier van Justitie zegt ook dat Verlier geen verklaring heeft voor waar hij gedurende het half uur tussen 17.30 en 18.00 uur was. Verlier heeft dat wel, ook al heeft hij zich ongebruikelijk gedragen. Hij heeft heen en weer gefietst in het park, hij heeft een jongetje achtervolgd en hij heeft op een brug gestaan.

De werkelijkheid ziet er anders uit; in werkelijkheid heeft Verlier niet de tijd gehad om het misdrijf te plegen. Verliers collega's verklaren dat hij – zoals gebruikelijk – pas wegging nadat de Van Gend & Looswagens waren vertrokken. Van die wagens gaf de ene tachograaf als vertrektijd 17.18 uur, de andere 17.22 uur. Als de voor Verlier meest 'ongunstige' tijd wordt genomen, is hij dus ná 17.18 uur op weg gegaan naar het park. Het is dan, stevig doortrappend, 11 minuten fietsen naar het Beatrixpark.

In de tijdlijn zitten nog meer relatief vaste punten dan alleen het vertrek vanaf het bedrijf waar Verlier werkte. Twee getuigen – die met de zwart-witte hond – zijn naar eigen zeggen tussen 17.30 en 17.40 uur bij de plaats delict. Eerst staan zij bij de fiets te praten die in het gras ligt. Dat duurt zo'n 5 minuten. Dan lopen zij langs de bosjes waar de dader op dat moment met Harold en Marleen bezig is. Deze getuigen zijn eerder om 17.30 dan om 17.40 uur bij de plaats delict, want een andere voorbijganger heeft hen om 17.30 uur daar gezien (en was zelf alweer om 17.35 uur thuis).

Als Verlier om 17.30 uur in het park aankwam, kan hij niet zijn fiets daar hebben neergelegd en nog ter plaatse de kinderen tussen 80 en 90 meter hebben meegevoerd naar de bosjes. Dat hadden de getuigen dan moeten zien. Maar ook ontbreekt hem daarvoor de tijd en ook om die reden is hier de door de officier van Justitie gepresenteerde tijdlijn onmogelijk. Harold zag de zwart-witte hond vanuit de bosjes. Dat was nadat Marleen en hij door de dader waren uitgekleeft. Daar was de dader nogal lang mee bezig geweest, omdat de laarsjes van Marleen moeilijk uitgingen en vooral het uittrekken van de legerkistjes van Harold veel tijd vergden. Zelfs als Harold de hond om 17.40 uur zag, zou het voor Verlier nog onmogelijk zijn geweest al die handelingen op tijd te verrichten.

Maar Harold zag de hond niet om 17.40 uur; dat moet eerder gebeurd zijn. Een voorbijganger kwam namelijk langs om 17.39 uur en hoorde toen uit de bosjes een gesmoorde kreet. De kreet van Marleen moet te horen zijn geweest nadat de zwart-witte hond was langsgesproken. Dat was namelijk de reden voor de dader om Harold en Marleen verder de bosjes in te dirigeren. Harold zegt in zijn verklaringen dat pas nadien Marleen probeerde te gillen en daarin gesmoord werd door de dader. Kortom: de dader moet ruim vóór 17.30 uur Harold en Marleen naar de bosjes hebben meegenomen en op dat tijdstip kon Verlier onmogelijk in het park zijn.

De conclusie is eenvoudig. De officier van Justitie – en met haar de rechtbank en het Hof – heeft een dermate losse omgang met de tijdlijn dat het

derschap van Verlier daar altijd in past. Als de rechter goed had gekeken naar de vaststaande tijdstippen in de tijdlijn, dan had hij kunnen zien dat Verlier waarschijnlijk niet het misdrijf pleegde. En zo werd een man veroordeeld die niet de tijd heeft gehad om Marleen Baltus te vermoorden.

5 VALKUIL 3: ONBEGREPEN GEURSORTEERPROEVEN IN DE DEVENTER MOORDZAAK

Ernest Louwes werd op 9 maart 2000 door het Hof Arnhem veroordeeld voor moord op mevr. Wittenberg in Deventer op donderdag 23 september 1999, nadat hij eerder door de rechtbank was vrijgesproken. Hij kreeg 12 jaar gevangenisstraf. Inmiddels heeft Louwes een geslaagd herzieningsverzoek ingediend bij de Hoge Raad.⁴³ Terwijl wij dit schrijven, heeft zojuist het Hof 's-Hertogenbosch Louwes opnieuw veroordeeld tot 12 jaar gevangenisstraf.⁴⁴ Bij die veroordeling speelde nieuw bewijs een rol, dat wij hier verder buiten beschouwing laten. Hier gaat het om de oorspronkelijke veroordeling door het Hof Arnhem en vooral om de geursorteerproef die daarbij een rol speelde.

De bewijsconstructie van het Hof Arnhem was gebaseerd op drie pijlers. Ten eerste was het laatste telefoongesprek dat het slachtoffer, mevr. Wittenberg, voerde een verbinding met de GSM van Louwes. Hij beweerde dat hij tijdens dat gesprek met zijn auto over de A28 reed ter hoogte van 't Harde. Maar zijn gesprek werd opgevangen door een GSM-paal te Deventer, 23 km verderop, hetgeen tot de conclusie leidde dat Louwes in Deventer of in de directe omgeving daarvan moet zijn geweest.

Ten tweede zou Louwes een financieel motief hebben. Tien dagen voor haar overlijden wijzigde mevr. Wittenberg, die nogal vermogend was, haar testament. In het nieuwe testament werd het grootste deel van het vermogen bestemd voor een op te richten Dr. Wittenberg Stichting, ter nagedachtenis van de overleden echtgenoot van mevr. Wittenberg, die psychiater was. De stichting zou de hulp aan ex-psychiatrische patiënten ten doel moeten hebben. Louwes werd in datzelfde testament aangewezen als executeur-testamentair en als eerste voorzitter van de op te richten stichting. Het Hof Arnhem concludeerde dat Louwes er met het geld vandoor wilde gaan.

De derde pijler van de bewijsconstructie van het Hof Arnhem speelde in de herzieningszaak een hoofdrol en ook in onze bespreking van deze zaak. Het lichaam van mevr. Wittenberg werd pas twee dagen na haar vermoedelijke overlijden gevonden in haar woning aan de Zwolseweg te Deventer, op zaterdag 25 september 1999. Op diezelfde dag vond een getuige in de Gibsonstraat in Deventer een mes en een paraplu, onderaan de buitentrap

43. HR 1 juli 2003, *LJN-nummer* AE8165 (*Deventer Moordzaak*).

44. Hof 's-Hertogenbosch 9 februari 2004, *LJN-nummer* AO 3222.

naar bergingen onder een kleine flat. De volgende dag meldde hij dit aan de politie die beide voorwerpen veilig stelde. Het mes krijgt dan in het opsporingsonderzoek de naam P1, de paraplu wordt P2 genoemd. Met de geur van het mes werd later een geursorteerproef uitgevoerd, waarbij de hond Spike de geur van het mes koppelde aan Louwes.⁴⁵

Aan deze pijler van de bewijsconstructie zitten twee inherente problemen: was het mes het moordwapen en werd de geursorteerproef adequaat uitgevoerd? Die laatste vraag werd positief beantwoord door getuigendeskundige dr. G.A.A. Schoon. Over de eerste vraag overwoog het Hof Arnhem, zoals samengevat door de Hoge Raad:

“Korte tijd na het vermoedelijke tijdstip van levensberoving en op korte afstand van de woning is in Deventer een mes gevonden en in beslag genomen. Aard en formaat van het in beslag genomen mes zijn zodanig dat daarmee de steekletsels kunnen zijn toegebracht. Door het ingestelde en op juiste wijze uitgevoerde geuronderzoek van het mes staat vast dat het mes de lichaamsgeur van verdachte draagt. Verdachte heeft dus in Deventer dit mes bij zich gehad.”

Over elk van de drie pijlers in de bewijsconstructie van het Hof Arnhem zijn inmiddels twijfels gerezen. Wij concentreren ons hier op de derde pijler, het mes en de geursorteerproef. Dat vergt eerst een kleine excursie naar de herzieningsprocedure.

Op 1 oktober 2002 nam advocaat-generaal Wortel conclusie in de herzieningszaak. Hij besprak daarin de gronden van het herzieningsverzoek. Hij suggereerde de Hoge Raad echter om zich eerst te concentreren op de geursorteerproef, want inmiddels had Dr. Schoon gemeld dat zij “er rekening mee houdt dat zij een andersluidende verklaring zou hebben afgelegd indien zij bekend was geweest met gegevens die haar destijds niet zijn voorgehouden.” Wortel vervolgt:

“Het is, dunkt mij, een tekortkoming dat bij deze aanvraag niet op begrijpelijke wijze is uiteengezet welke, pas na de berechting bekend geworden, feiten van invloed kunnen zijn op de door Dr. Schoon afgelegde verklaring. Daar staat tegenover dat naar mijn inzicht een uitzonderlijk geval als bedoeld in HR NJ 2001, 564 [*Puttense Moordzaak II*], rr.oo. 4.11 en 4.12, aan de orde kan blijken te zijn indien alsnog aannemelijk zou worden dat er verband is tussen feiten die eerst na de berechting ter kennis van de deskundige zijn gekomen en de inhoud van haar verklaring.”

Aldus geschiedde. De raadsheer-commissaris verhoorde Dr. Schoon en zij uitte daarbij haar twijfels over het veiligstellen van het mes in relatie tot de sorteerproef. Die had nooit gehouden mogen worden, omdat de relatie tussen mes en misdrijf duister was, aldus haar oordeel.

45. Zie over wat precies een geursorteerproef is Schoon & Van Koppen (2002).

Na dat verhoor nam Wortel een ongebruikelijke stap. Hij had namelijk vernomen dat het Nederlands Forensisch Instituut (NFI) inmiddels over aanzienlijke verfijndere technieken beschikte dan ten tijde van het onderzoek in deze moordzaak. Toen waren namelijk geen bloed, lichaamsweefsel of andere DNA-sporen op het mes gevonden, noch van het slachtoffer, noch van iemand anders. Het mes werd opnieuw naar het NFI gestuurd. Met behulp van zogenaamd *low copy number* DNA-onderzoek werd nu een vlekje van een persoon X en een mengspoor van die X en een Y gevonden. Deze personen blijven voorlopig ongeïdentificeerd, want het was geen DNA van het slachtoffer. Of Louwes X of Y is, was toen nog niet onderzocht.⁴⁶

Wortel kwam vervolgens op 11 maart 2003 in een aanvullende conclusie tot het oordeel dat de aanvraag tot herziening zou moeten worden afgewezen. Hij vond in verklaring van Dr. Schoon onvoldoende grond daarvoor en overwoog vervolgens:

“De vraag is hoe de uitkomst van dit nieuwe NFI-onderzoek [op het mes] gewaardeerd dient te worden in het licht van art. 457, eerste lid, aanhef en onder 20 Sv. Het is zeker belangwekkend te noemen dat er menselijk DNA-materiaal op het lemmet van het mes is achterhaald dat niet van het slachtoffer afkomstig is. Ik zou verwachten dat op een wapen waarmee steekverwondingen zijn toegebracht lichaamsmateriaal van het slachtoffer achterblijft, maar dat hoeft, dunkt mij, niet noodzakelijk het geval te zijn. Ik ben geen fysicus, maar het lijkt mij uitermate voorspelbaar dat een deskundige niet zal uitsluiten dat lichaamsmateriaal van een glad en ondoordringbaar voorwerp, zoals het lemmet van een mes, weer kan verdwijnen. Wij weten niet of het DNA-houdend materiaal dat nu is aangetroffen, nà het bewezenverklarde feit op het mes terecht is gekomen. Dat zou kunnen verklaren dat wél deze sporen, maar geen lichaamsmateriaal van het slachtoffer is aangetroffen. Zelfs lijkt het mij denkbaar dat het gaat om ouder lichaamsmateriaal, dat vóór het feit op het mes terecht is gekomen, maar om de een of andere reden is achtergebleven terwijl het lichaamsmateriaal van het slachtoffer verdween.”

Om het verloop van de herzieningsprocedure te begrijpen en daarmee het arrest van het Hof Arnhem, evenals de gewijzigde verklaring van Dr. Schoon, is enige uitleg over de geursorteerproef nodig.

De geursorteerproef is een relatief sterk bewijsmiddel. De Nederlandse politie loopt op dit gebied voorop in de wereld. Toch kan aan de waarde van de proef afbreuk worden gedaan, als niet rekening wordt gehouden met de logica die aan het gebruik van de proef en aan de uitvoering van de proef ten grondslag ligt.⁴⁷ Het gaat daarbij om een ‘externe’ logica en een ‘interne’ logica, die in zekere mate met elkaar verband houden.

46. Inmiddels is gebleken dat ook van Louwes geen DNA op het mes is aangetroffen.

47. Schoon & Van Koppen (2002).

De ‘externe’ logica is neergelegd in zogenaamde Forensisch Technische Normen (FT-normen): “Ieder voorwerp dat aangetroffen wordt op een plaats delict, dat een duidelijke relatie heeft met het gepleegde delict, en waarvan men redelijkerwijs kan aannemen dat daar de lichaamsgeur van de dader op aanwezig is, komt in principe in aanmerking voor veiligstellen.”

Bij een geursorteerproef wordt een voorwerp genomen van de plaats delict dat de dader hoogstwaarschijnlijk in handen heeft gehad. In een goed uitgevoerde sorteerproef wordt vervolgens de verdachte aan dat voorwerp gekoppeld, waardoor een verband gelegd wordt tussen verdachte en delict. Als bij de geursorteerproef een min of meer willekeurig voorwerp wordt gebruikt als uitgangspunt, heeft de proef, ongeacht de uitslag, geen enkele waarde voor het bewijs.

De ‘externe’ logica van de sorteerproef heeft nog een ander element dat eveneens in de FT-normen aan bod komt: “Minder geschikte voorwerpen zijn voorwerpen die erg nat of erg vuil zijn, of die lang (72 uur) aan de buitenlucht zijn blootgesteld, of waarvan vooraf vaststaat dat het door meerdere personen is aangeraakt. Wanneer deze voorwerpen toch worden veiliggesteld, dient in het proces-verbaal van veiligstellen melding gemaakt te worden van de conditie waarin het voorwerp zich bevond op het moment van veiligstellen.” Bij natte, vuile voorwerpen en voorwerpen die lang buiten hebben gelegen, kan worden aangenomen dat de relevante lucht geheel of grotendeels verdwenen is. Als de lucht van een voorwerp grotendeels is verdwenen, wordt het voorwerp het equivalent van een willekeurig voorwerp, ook al zou de dader het hebben vastgehouden. Hoe sterk dit effect is, weten wij niet omdat daarnaar geen systematisch onderzoek is verricht. In de Deventer Moordzaak was echter sprake van een cumulatie: het mes was niet alleen nat, maar ook vuil en heeft langdurig in de buitenlucht gelegen.

De ‘interne’ logica van de geursorteerproef lijkt op die van de Oslo-confrontatie:⁴⁸ de procedure dient zodanig ingericht te zijn dat *als* de hond het buisje van de verdachte apporteert, dat *uitsluitend* verklaard kan worden doordat de hond de geur van de verdachte herkent als de geur van het uitgangspunt. Omdat wij de keuze van de hond niet direct kunnen controleren – daarom wordt immers de proef uitgevoerd – dient er in de procedure voor gezorgd te worden dat elke andere redelijke oorzaak van een aanwijzing wordt weggenomen.⁴⁹

Zoals gezegd, is voor een geursorteerproef een basale voorwaarde dat er een relatie bestaat tussen delict en uitgangspunt van de proef. Het Hof Arnhem overwoog daarover: “Korte tijd na het vermoedelijke tijdstip van levensberoving en op korte afstand van de woning is in Deventer een mes gevonden en in beslag genomen. Aard en formaat van het in beslag genomen mes zijn

48. Zie over de Oslo-confrontatie Van Koppen & Wagenaar (2002).

49. De meeste van die storende invloeden worden besproken in het al aangehaalde hoofdstuk van Schoon & Van Koppen (2002).

zodanig dat daarmee de steekletsels *kunnen zijn* toegebracht. Door het ingestelde en op juiste wijze uitgevoerde geuronderzoek van het mes staat vast dat het mes de lichaamsgeur van verdachte draagt. Verdachte heeft dus in Deventer dit mes bij zich gehad” (nadruk toegevoegd).

In zijn overwegingen sprak het Hof over een korte afstand. Volgens onze berekening is de afstand tussen Zwolseweg 157 – waar de moord plaatsvond – en de Gibsonstraat – waar mes P1 werd gevonden – niet kort, maar 1,1 km. Van groter belang is echter de route daartussen. De woning van mevr. Wittenberg is gelegen in een typische jaren 30 uitbreiding van de stad aan een relatief brede toegangsweg naar het centrum. Op de kortste route naar de Gibsonstraat komt men langs verschillende bosschages, en ook langs een park. Men komt over een brug over een grote waterpartij. Langs de waterpartij staat onder andere een grote treurwilg die over het water hangt en de mogelijkheid biedt om ongezien iets in het water te werpen. Het binnenvleintje waar het mes is gevonden, bevindt zich wat verderop in het centrum en is uitsluitend te bereiken via een nogal smalle doorgang tussen huizen.

In het scenario dat het Hof kennelijk accepteerde, heeft Louwes mevr. Wittenberg om het leven gebracht en heeft hij vervolgens in de Gibsonstraat het mes gedumpt. Dan lijken er drie mogelijkheden:

1. Louwes heeft zijn auto in de omgeving van het huis van mevr. Wittenberg geparkeerd (daar kan men vrij parkeren), heeft haar om het leven gebracht en is vervolgens te voet naar de Gibsonstraat gegaan om daar het mes onderaan de trap, in het zicht, achter te laten. Hij slaat daarbij betere plaatsen om het mes kwijt te raken over. Vervolgens is hij naar zijn auto teruggelopen en naar Lelystad gegaan.
2. Louwes heeft zijn auto geparkeerd in het centrum. De enige reële mogelijkheid aan die zijde van het centrum is een parkeergarage gelegen in de buurt van de Gibsonstraat. Hij loopt naar het huis van mevr. Wittenberg, brengt haar om het leven, loopt terug naar de Gibsonstraat, dumpst daar het mes – met voorbijgaan aan betere mogelijkheden – en haalt zijn auto in de parkeergarage op. Hij zou daarbij, in vergelijking met scenario 1, bovendien het risico genomen hebben dat in de parkeergarage camera's hangen.
3. Louwes brengt mevr. Wittenberg om het leven en rijdt met de auto naar de Gibsonstraat om daar het mes te dumpen. Deze mogelijkheid lijkt nog onwaarschijnlijker dan de andere twee, omdat men niet direct van de Zwolseweg naar de Gibsonstraat kan rijden. Bovendien zijn er langs de route naar Lelystad – waar hij toch heen ging – aanzienlijk betere mogelijkheden om een mes kwijt te raken, zoals de Randmeren.

Er zijn in deze zaak nog andere argumenten naar voren gebracht ter ondersteuning van de stelling dat het mes geen relatie heeft met het misdrijf, zoals: het lemmet van het mes P1 is 18,5 cm lang, maar alle vijf de steekwonden in

het slachtoffer waren slechts 10 cm en op het mes is geen bloed of lichaamsweefsel van het slachtoffer gevonden.

Waar het om gaat is dat het Hof Arnhem met de hierboven aangehaalde overweging de ‘externe’ logica van de geursorteerproef omdraait. Als men de twee onjuistheden in die overweging weglaat – dat het mes op korte afstand van het misdrijf en kort na het delict is gevonden – staat daar in feite: “Een mes waarmee de steken zouden kunnen zijn toegebracht, wordt in een geursorteerproef gekoppeld aan de verdachte. De verdachte is verdacht, dus is het mes het moordwapen.”

Er is, gezien bovenstaande, reden om aan te nemen dat op mes P1 geen geursporen aanwezig waren of niet meer aanwezig waren van de dader van de moord op mevr. Wittenberg. Het ontbreken van ‘externe’ logica van de geursorteerproef heeft echter ook effecten op de ‘interne’ logica van de proef.⁵⁰

De geursorteerproef is voor de hond die hem uitvoert een spelletje dat meestal door de hond met groot enthousiasme en in hoog tempo wordt uitgevoerd. Honden hebben daarbij van nature de neiging om altijd één van de buisjes waarop de geuren van de verdachte en de zogenaamde bijleggers zijn aangebracht, te apporteren. Een belangrijk onderdeel van de training is om die neiging te onderdrukken als er geen geurherkenning is. Voorts is de procedure van de geursorteerproef zodanig ingericht dat als de hond toch die neiging in een concrete proef niet voldoende onderdrukt, de kans groot is dat hij dan het buisje van één van de bijleggers apporteert.

Stel nu dat de hond een uitgangspunt wordt aangeboden waarop geen geur aanwezig is. Als de hond zijn natuurlijke neiging voldoende is afgeleerd, zal hij geen keuze maken. Als dat niet het geval is, zal de keuze aselekt uitvallen en is er – bij een rij van zes buisjes – een kans van 17% dat hij bij toeval de verdachte selecteert. Dat geldt alleen maar als de proef zelf deugdelijk is ingericht. Een voorwaarde is dat geen van de gepresenteerde geuren er voor de hond uitspringt, in positieve of in negatieve zin. Het is daarom belangrijk om als bijleggers geen homogene groep te nemen, want dan springt de verdachte eruit en wordt de kans verhoogd dat de hond om andere redenen het buisje van de verdachte apporteert. En dit is nu precies één van de weinige defecten die is overgebleven in de manier waarop geursorteerproeven in Nederland worden uitgevoerd: men neemt als bijleggers vrijwel steeds politiemensen.⁵¹

Nu er, zoals hierboven besproken, redenen zijn om aan te nemen dat er geen relevante geur op het mes zat, kan niet meer worden uitgesloten dat de

50. Daarvoor is nog een andere reden. De zogenaamde *chain of custody* van mes P1 is duister. Met *chain of custody* wordt hier bedoeld het verhaal waarin duidelijk wordt hoe het mes precies is veiliggesteld, hoe de geur is veilig gesteld en wat er vervolgens precies met mes en geur is gebeurd. Vanaf het begin was dat onduidelijk, omdat in het proces-verbaal van veiligstellen alleen het mes P1 wordt genoemd en niet de tegelijkertijd veilig gestelde paraplu P2. Wij laten dit probleem hier verder onbesproken. Zie daarover Van Koppen (2003a).

51. Zie Schoon (1998) en Schoon & Van Koppen (2002), pp. 607-608.

hond Louwes koos omdat hij, tussen de geuren van de politiemensen, de *odd man out* was. Dat is een schending van de ‘interne’ logica van de geursorteerproef. In de Deventer Moordzaak blijven er namelijk twee mogelijke verklaringen voor het apporteren van het buisje van Louwes door Spike over: (1) de geur van Louwes zat op het mes. of (2) Louwes was de *odd man out*.⁵² Achteraf kan op grond van de nu beschikbare gegevens tussen deze twee verklaringen een keuze worden gemaakt. In de procedure in herziening voor het Hof ’s-Hertogenbosch is zowel door het openbaar ministerie als het Hof op grond van een rapportage van het NFI vastgesteld dat mes P1 niet het moordwapen kan zijn geweest. De hond heeft dus Louwes gekozen, omdat hij de *odd man out* was.

In de Paskamermoord, die hieronder nog ter sprake komt, speelde ook een geursorteerproef een belangrijke rol. En ook bij de veroordeling van de verdachte door de rechtbank Haarlem werd de logica van de sorteerproef verkeerd begrepen. In die zaak werden er twee uitgevoerd, één met een zakdoek en één met repen gordijnstof. In beide gevallen wees de hond de verdachte aan. Bij die proeven werden tenminste vier cruciale fouten gemaakt. Ten eerste had de hondengeleider zelf de buisjes – met daarop de geur van de verdachte en de bijleggers – uitgelegd. Dat had door een helper moeten gebeuren zodat de hondengeleider niet – bewust of onwillekeurig – de hond kon sturen bij het maken van zijn keuze. Ten tweede werden bij de tweede proef – met de gordijnstof – van de verdachte dezelfde buisjes gebruikt als bij de eerste proef, maar de overige personen in de rij, de bijleggers, waren anderen dan bij de eerste proef en dus voor de hond nieuw. De hond kende daarbij dus al de geur van de verdachte en niet die van de bijleggers, maar had ook al zijn eigen geur, door snuffelen, overgebracht op verdachtes buisjes. Ten derde werd dezelfde fout gemaakt als in de Deventer zaak: de bijleggers waren steeds politiemensen. Ten vierde werden beide sorteerproeven door dezelfde hond uitgevoerd. Als het geheugen van honden voor geuren zo fenomenaal is als meestal wordt aangenomen,⁵³ dan had men voor de tweede proef een verse hond moeten nemen. Ten vijfde waren de uitgangspunten ten tijde van de sorteerproef oud en de gordijnstof was voor dit doel slecht bewaard, namelijk in een papieren zak bij het Gerechtelijk Laboratorium.

Die problemen zag de rechtbank niet. Nu werd het haar door de verdediging ook niet gemakkelijk gemaakt. De verdachte Van Zaane beweerde ter terechtzitting dat hij daags voor de moord zijn zakdoek aan het slachtoffer Sandra had uitgeleend, zodat natuurlijk zijn geur daarop zat. Maar aanvankelijk had hij ontkend dat het zijn zakdoek was en daarover nogal uiteenlopende verklaringen afgelegd. En de verdediging opperde dat de geur van de zakdoek tijdens de moord zou zijn overgedragen aan de gordijnstof. Dat werd terecht

52. Er blijft natuurlijk altijd nog een derde mogelijkheid: de hond koos bij toeval Louwes, maar de sorteerproef is zodanig ingericht om de kans daarop zo gering mogelijk te houden.

53. Schoon & Van Koppen (2002).

door een getuigendeskundige ter terechtzitting als zeer onwaarschijnlijk beoordeeld. Ook de verdediging begreep de geursorteerproef kennelijk niet erg goed.

Toch gebruikte de rechtbank het resultaat van de proeven voor het bewijs. Daarbij redeneerde zij als volgt. In fraai rechtbankjargon schreef zij in het vonnis: “De rechtbank is op grond van hetgeen bij het onderzoek ter terechtzitting is gebleken van oordeel dat de ouderdom en de minder geëigende wijze van het bewaren van materialen die bij een sorteerproef worden gebruikt, in het algemeen ertoe zal leiden dat die proef negatief uitvalt, in dier voege dat de speurhond geen relatie meer kan ontdekken tussen de lucht aan het materiaal en de lucht van de verdachte. In het geval waarin de uitslag van een sorteerproef – ondanks de evengenoemde factoren – positief is, leiden die factoren er echter niet toe dat die uitslag niet of minder betrouwbaar zou zijn.” Kort gezegd: Als op het uitgangspunt niet de geur van de verdachte zit, hoe kan de hond de verdachte er dan uithalen? Dat is een juist oordeel, maar slechts voor zover de proef *precies juist* is uitgevoerd. Als de hond andere signalen heeft op grond waarvan hij het buisje van de verdachte kan kiezen, dan geldt dat uitgangspunt niet meer. En die signalen waren er in deze zaak in overvloed: de bewuste of onwillekeurige aanwijzingen van de hondengeleider (die wist welk buisje van de verdachte was), de afwijking van de geur van de verdachte (die als beroep had fietsenhersteller) tussen de geuren van de politiemannen en het hergebruik van verdachtes buisjes. Daarmee werd de interne logica van de sorteerproef geschonden, hetgeen het resultaat van geringe waarde maakte. En ook de externe logica zou wel eens geschonden kunnen zijn. Als de verdachte niet loog over het feit dat hij zijn zakdoek aan Sandra had gegeven, staat niet meer vast dat de geur van de zakdoek een daderspoor was. Maar dat laatste kan de rechtbank moeilijk verweten worden, nu de verdachte hierover zoveel verschillende verklaringen aflegde.

In zowel de Deventer Moordzaak als in de Paskamermoord negeerde de rechter alle problemen rond de sorteerproef, want, zo laat het zich aanzien, die moest passen in het plaatje van de schuld van de verdachte. In beide zaken kan nu geconstateerd worden dat de rechter fout zat.

6 VALKUIL 4: MISBEGREPEN GETUIGENDESKUNDIGE IN DE PUTTENSE MOORDZAAK

Nijboer geeft de schuld van veel rechterlijke dwalingen aan getuigendeskundigen.⁵⁴ Maar is dat wel terecht? De getuigendeskundige is er slechts om de rechter te helpen bij zijn beslissing, door het beantwoorden van feitelijke vragen die daarmee verband houden en die niet binnen het juridische kennisdomein liggen. Dat ontslaat de rechter er echter niet van zelfstandig en kritisch

54. Nijboer (2003).

zoveel mogelijk controle uit te oefenen op de getuigendeskundige.⁵⁵ Hij dient zich af te vragen of de deskundige wel deskundig is. Waarop baseert deze zijn oordeel? Welke methoden heeft hij gebruikt en kunnen die de conclusies dragen? Dat soort vragen moet de rechter stellen voordat hij de verklaring van de deskundige voor het bewijs kan gebruiken.

Een klein incident tijdens de herzieningsbehandeling van de Deventer Moordzaak door het Hof 's-Hertogenbosch kan dit probleem duidelijk maken en tevens illustreren hoe zulke problematiek vaak niet aan de oppervlakte komt. Aan de orde was, tijdens het verhoor van de forensisch patholoog-anatoom Visser van het NFI, op welk tijdstip het slachtoffer overleden was. De verdediging bracht hierover een oordeel naar voren van een patholoog-anatoom die in een groot ziekenhuis werkt. Visser reageerde met de opmerking dat deze patholoog-anatoom nu net niet gaat over dit probleem omdat, in tegenstelling tot de forensische praktijk, men in een ziekenhuis zelden of nooit wordt geconfronteerd met de vraag hoe men vaststelt wanneer iemand precies is overleden.

Een vergelijkbaar probleem deed zich voor in de Puttense Moordzaak. In die zaak werden Wilco Viets en Herman Dubois veroordeeld voor de verkrachting van en moord op Christel Ambrosius, op zondag 9 januari 1994. De veroordeling van de twee door het Hof Arnhem was *vrijwel uitsluitend* gebaseerd op de bekentenissen door henzelf en hun toenmalige medeverdachten, tenminste in het arrest zijn deze bekentenissen de belangrijkste bewijsmiddelen die wijzen op de betrokkenheid van Viets en Dubois.⁵⁶ Een belangrijk bewijsmiddel heeft echter niet zijn weg gevonden naar de tekst van het arrest: de verklaring van prof. dr. T.K.A.B. Eskes, gynaecoloog te Nijmegen.⁵⁷ En dat is even relevant voor de veroordeling. Op het rechterbovenbeen en in de vagina van het slachtoffer werd namelijk sperma gevonden dat niet afkomstig was van één van de vier aanvankelijke verdachten.

Dat sperma leverde een probleem op voor de politie. Daarom consulteerde zij op 26 mei 1994 prof. Eskes, gynaecoloog te Nijmegen en legde hem de volgende vraag voor: “welke theorieën [zijn] denkbaar [...] wanneer een slachtoffer door twee mannen wordt verkracht en deze volgens hun zeggen niet zijn klaargekomen en er toch buiten de vagina sperma wordt aangetroffen?” De verklaring van Eskes daarvoor zou in de zaak de naam ‘verslepingstheorie’ krijgen. Maar is dit het soort vragen waarmee een gynaecoloog in een ziekenhuis in de praktijk wel eens wordt geconfronteerd? Eskes

55. HR 27 januari 1998, NJ 1998, 404 (*Schoenmaker*). Zie ook Crombag (2000).

56. Hof Arnhem 3 oktober 1995, LJN-nummers AE 1889 en AE 1892.

57. De Hoge Raad schrijft hierover (HR 26 juni 2001, NJ 2001, 564, *Puttense Moordzaak II*, m.nt. Sch., overweging 4.7): “In zijn eindarresten heeft het Hof geen oordeel gegeven omtrent de mogelijke herkomst van het sperma. Het was daartoe ook niet gehouden. In die arresten ligt wel als zijn oordeel besloten dat de omstandigheid dat het aangetroffen sperma niet van de aanvragers afkomstig kon zijn niet afdoet aan de overtuigende kracht van het gebezigde bewijsmateriaal en niet onverenigbaar is met de bewezenverklaring.”

trachtte niettemin de vragen van de politie te beantwoorden. Hij vertelde de verbalisanten – en later ook de rechter-commissaris – dat het mogelijk is dat door middel van spil, dat wil zeggen versleping door penetratie, vloeistof met daarin zaadcellen buiten de vagina wordt aangetroffen en dat het mogelijk is dat na een eerdere gemeenschap sperma dagen in de vagina blijft, en daaruit door latere penetratie weer naar buiten wordt gehaald. Tevens werd, aldus de verbalisanten, duidelijk dat er, ondanks het feit dat het slachtoffer van haar ouderlijk huis naar de woning van haar oma is gefietst, niet noodzakelijk ook sperma in haar slipje behoefde te zitten, als gevolg van de natuurlijke sluiting van de vagina. Voorts bleek dat niet aannemelijk is dat sperma door uiterlijk geweld uit de schede wordt geperst, maar dat wel mogelijk is dat als gevolg van persing van het slachtoffer, bijvoorbeeld door angst, sperma uit de vagina komt.

Veel later, in zijn rapport van 14 september 2000, zal Eskes melden dat hij zijn oordeel baseerde op onvolledige informatie. In dat rapport schrijft hij dat zijn verwarring met name is “ontstaan omdat men meende dat zaad van een andere persoon uit de schede kon worden versleept”, maar dat de verslepingstheorie hem op grond van de gegevens waarover hij nu beschikt zeer onwaarschijnlijk lijkt. Hij schrijft dan:

“De ten dele ingedroogde druppel op het rechter bovenbeen is zeer waarschijnlijk afkomstig uit de penis na intra-vaginale coïtus door een en dezelfde persoon. Een laatste seksueel contact moet hebben plaatsgevonden kort vóór het moment van het delict. Immers de druppel spermavloeistof droogt buiten het lichaam geheel in na ongeveer 5-20 minuten. Ook het feit dat in het slipje van [het slachtoffer] geen spermaspoor is aangetroffen pleit voor deze visie.”⁵⁸

Veel later zal Eskes betogen dat de verslepingstheorie uiterst onwaarschijnlijk is. Het Hof Leeuwarden zal dan ook vervolgens korte metten maken met de verslepingstheorie en met prof. Eskes:

“Daar komt nog het volgende bij. [Dubois] heeft verklaard dat hij wel met zijn geslachtsdeel in de vagina van [Christel Ambrosius] is geweest maar dat hij geen zaadlozing heeft gehad. Dat laatste zou ook gelden voor [Viets], die daarover zelf overigens niet verklaart. Dat beiden geen zaadlozing zouden hebben gehad strookt met het feit dat het DNA van het sperma aangetroffen in de vlek op het rechterbovenbeen en in de vagina van [Christel Ambrosius] niet overeenkomt met

58. De advocaat-generaal verbaast zich hierover in zijn conclusie. Hij schrijft: “Dat is een opvallende stellingname, omdat uit zijn antwoorden op de door de rechter-commissaris gestelde vragen en zijn verklaringen ter terechtzitting in hoger beroep onmiskenbaar volgt dat deze feitelijkheden prof. Eskes ook toen al bekend waren, en bij het bepalen van zijn standpunten een rol hebben gespeeld.” Ook dat ondersteunt de stelling dat Eskes niet zozeer door de politie op het verkeerde been is gezet, maar door zijn eigen gebrek aan forensische kennis.

het DNA van [Dubois] en [Viets]. Tegen die achtergrond heeft een aantal deskundigen zich over de vraag gebogen of het mogelijk is, dat de vlek op het rechterbovenbeen van [Christel Ambrosius] daar terecht kan zijn gekomen doordat sperma bij het terugtrekken van de penis uit de vagina is meegenomen naar buiten de vagina en daar zo – door wat in het proces verslepen is gaan heten – terecht is gekomen. Hoewel uit de rapporten en verklaringen van de deskundigen naar voren komt, dat het zogenaamde verslepen van sperma technisch gesproken niet kan worden uitgesloten, wijst – aldus enkele deskundigen – met name het ontbreken van een zogenaamd sleepspoor op het tegendeel. Bovendien – aldus de deskundigen – neemt de mogelijkheid van versleping met het verstrijken van de tijd na de zaadlozing sterk af. [...] De deskundige [...] noemt in zijn rapport van 14 juli 1994 een periode van enige uren na de coïtus en in zijn verklaring van 19 april 2001 een periode van een half uur. [...] Een en ander brengt het hof tot het oordeel dat het onwaarschijnlijk is, dat de oorsprong van het sperma in de vagina van [Christel Ambrosius] en van de vlek op haar rechter bovenbeen moet worden gezocht in gemeenschap die heeft plaatsgevonden voordat zij op 9 januari 1994 omstreeks 16.15 uur bij [de plaats delict] aankwam en dat de vlek op het rechter bovenbeen daar door versleping van sperma uit die gemeenschap is terechtgekomen.”⁵⁹

Hoe heeft dit nu zover kunnen komen? Het lijkt erop dat Eskes, onbekend met het forensische veld, in zijn eerste gesprek met de verbalisanten uit de losse pols een oordeel gegeven heeft, en daarop pas veel later, na de veroordeling, heeft willen terugkomen. Het lijkt erop dat het voor een Hof moeilijk is te doorzien of een deskundigenrapportage hout snijdt. De deskundige is immers benoemd om de rechter voor te lichten. Wel worden aan de kwaliteiten van de deskundige en diens verklaringen nadere eisen gesteld. De Hoge Raad heeft in het Schoenmakersarrest inmiddels daarvoor een handvat gegeven.⁶⁰

In die zaak had de politie in het onderzoek naar de Helmondse carnavalsmoord voor het vergelijken van schoenzoolsporen gebruik gemaakt van de diensten van een orthopedische schoenmaker. Een wat curieuze beslissing van de politie, want een orthopedisch schoenmaker lijkt niet direct deskundig op het gebied van schoensporen en bovendien heeft de politie op dit gebied zelf deskundigen in huis, namelijk bij de CRI. De verdediging had dan ook bezwaar gemaakt tegen gebruik van de verklaring van de schoenmaker. De zaak bracht het tot de Hoge Raad en die besliste dat het Hof, als het van de verklaring van de schoenmaker gebruik maakt als bewijsmiddel in het arrest, wel wat mag uitleggen, opnieuw overigens alleen als de verdediging expliciet en gemotiveerd bezwaren tegen de verklaring van de deskundige naar voren heeft gebracht. In dat geval moet de rechter uitleggen: (1) dat de deskundige deskundig is op het gebied van schoensporen. Als dat het geval is (2) welke methode de deskundige heeft gebruikt, (3) waarom de deskundige deze

59. Hof Leeuwarden, 24 april 2002, *LJN-nummer* AE 1877, overweging 75 e.v.

60. HR 27 januari 1998, *NJ* 1998, 404 (*Schoenmaker*). Zie ook Crombag (2000).

methode betrouwbaar genoeg acht en (4) in welke mate de deskundige in staat is deze methode competent toe te passen.

Als het Hof in de Puttense Moordzaak deze regels – als het daarmee bekend was geweest – had toegepast op de deskundigenverklaring van prof. Eskes, zou deze zaak waarschijnlijk nooit zover zijn gekomen.

De Puttense Moordzaak zowel als de Deventer Moordzaak laten zien dat de rechter soms te weinig kritisch is tegenover getuigendeskundigen.

7 VALKUIL 5: VERDACHTEGELEID ONDERZOEK TEGEN ANGELIQUE VAN EIJDEN

In het begin van dit hoofdstuk lieten wij zien dat de politie, onder maatschappelijke druk en in een gecompliceerde zaak, over kan gaan tot een zogenaamd verdachtegeleid onderzoek. In zo'n zaak wordt dan aan de rechter een dossier gepresenteerd waarin de verdachte, met voorbijgaan aan andere mogelijke verdachten, als de 'logische' dader wordt gepresenteerd. Dat zagen wij bij Ina Post, in de Schiedammer Moordzaak en in de Puttense Moordzaak. Wij bespreken het probleem echter aan de hand van weer een andere zaak.

Op 20 september 1999 wordt een éénjarig meisje, Rianne, rond 21:45 uur uit haar ouderlijke woning te Appelscha weggenomen. De ouders zijn op dat moment de hond aan het uitlaten. Later die avond, om 23.10 uur, wordt Rianne aangetroffen in een slootje dat achter het huis loopt. Zij is overleden door verdrinking.

Diezelfde avond is er al een verdachte: Angelique van Eijden, een goede vriendin van de moeder van het slachtoffer. Terwijl men nog op zoek is naar Rianne, wordt haar naam als dader al geopperd door, onder andere, de broer van Rianne's moeder. Enkele dagen later wordt Van Eijden in voorarrest genomen, terwijl uit het dossier blijkt dat de politie geen onderzoek heeft gedaan naar andere mogelijke verdachten.

Van Eijden ziet er ook verdacht uit. Zij heeft kort daarvoor zelf een kind verloren en informeerde enige malen naar de avondwandeling die Rianne's ouders plegen te maken met de hond. Daarbij laten zij hun kinderen – drie meisjes, waaronder Rianne – steeds alleen thuis achter. Bovendien zijn er geen sporen van braak en melden Rianne's ouders dat de voordeursleutel enige tijd daarvoor verdwenen is.

De rechtbank Leeuwarden achtte kennelijk het bewijs tegen Van Eijden onvoldoende, want zij spreekt haar vrij op 13 juli 2000. Op 29 januari 2001 wordt Van Eijden echter alsnog veroordeeld tot acht jaar gevangenisstraf door het Gerechtshof te Leeuwarden. Van Eijden zou de avond van het misdrijf van haar woonplaats, Waskemeer, naar Appelscha zijn gekomen om het misdrijf te plegen.

In het arrest wordt het verhaal van Rianne's vader weergegeven:

“Ik heb vanavond op 20 september 1999, omstreeks 19.15 uur, samen met [moeder], [dochter] en [dochter] naar bed gebracht. Zij gingen direct slapen. Omstreeks 20.30 uur heb ik onze dochter Rianne naar bed gebracht. Rianne kon nog niet lopen. Ze draagt in haar bedje altijd een trappelzak. Ze slaapt in een ledikantje. Het is voor haar absoluut niet mogelijk om alleen en op eigen kracht uit het ledikantje te komen. Rianne slaapt op het slaapkamertje aan de achterzijde van de woning. Het is gebruikelijk dat ik met [moeder], tussen 21.30 uur en 22.00 uur onze hond uitlaat. Ik denk dat we vanavond ongeveer 10 of 15 minuten buiten de woning zijn geweest. Toen we ons huis dicht genaderd waren, hoorden we [dochter] huilen. Ik schat dat we ongeveer 21.50 uur weer in ons huis terug waren. Ik ben nog een korte tijd beneden geweest. Nadat ik boven kwam, ben ik naar Rianne’s slaapkamer gelopen. De deur van de slaapkamer was dicht. Ik keek in haar ledikantje en zag dat haar bedje leeg was. Later is Rianne door een politie-man levenloos aangetroffen in een sloot.”⁶¹

Voor het daderschap van Van Eijden is de tijdreconstructie belangrijk: heeft Van Eijden de tijd gehad om het misdrijf te plegen? Het Hof overweegt daarover:

“De vader van Rianne heeft verklaard dat Rianne niet in staat was om op eigen kracht uit haar ledikantje te komen en dat de andere kinderen sliepen, zodat Rianne zich nog in de woning bevond op het moment dat de ouders deze verlieten en zij door iemand die van buitenaf de woning is binnengekomen uit de woning moet zijn gehaald en tevens door toedoen van een ander in de sloot, althans in de bermwal van deze sloot, is terecht gekomen. Op grond van de zeer korte tijdsspanne waarin blijkens de reconstructie het een en het ander is geschied en op grond van het feit dat niet is gebleken dat er in de woning sporen zijn aangetroffen welke erop duiden dat daar andere handelingen zijn verricht dan die welke in directe relatie staan tot het uit de woning wegnemen van Rianne, stelt het hof vast dat degene die het kind uit het huis heeft gehaald doelgericht te werk gegaan is en bekend moet zijn geweest met de situatie in de woning en met de wijze waarop de ouders gewoon waren op gezette tijden, met achterlaten van de kinderen, gezamenlijk de hond uit te laten, alsmede dat deze persoon dezelfde persoon is als degene die het kind in de sloot of de bermwal van de sloot heeft terecht laten komen.

Op grond van de vorenstaande bewijsmiddelen stelt het hof voorts vast dat die persoon via de steeg gelegen tussen de aaneengesloten rij woningen [...] de plaats waar Rianne is aangetroffen heeft verlaten. [...]

Op grond van de volgende bewijsmiddelen en omstandigheden, namelijk:

- voormelde tijdreconstructie, waaruit blijkt dat de wandeling van de ouders minimaal 6 minuten en 47 seconden en maximaal 8 minuten en 14 seconden heeft geduurd,

61. Dit en de volgende citaten zijn afkomstig van het arrest van het Hof Leeuwarden, 29 januari 2001, *LJN-nummer* AA 9694.

- dat, zoals hiervoor overwogen, de in de woning verrichte handelingen, alsmede de achter de woning verrichte handelingen, een zeer korte tijdspanne beslaan en niet is gebleken dat er in de woning sporen zijn aangetroffen die erop duiden dat daar andere handelingen zijn verricht dan die welke in directe relatie staan tot het uit de woning wegnemen van Risanne,
- de verklaring van [getuige] voornoemd dat hij twee à drie minuten voordat hij de ouders van Risanne voor de tweede maal zag een vrouw uit de eerdergenoemde steeg heeft zien komen,
- dat uit het uitgebreide buurtonderzoek niet is gebleken dat op die bewuste avond iemand anders in de nabijheid van de woning [adres] te [woonplaats], noch op het achter deze woning gelegen pad of in voormelde steeg is gezien, stelt het hof vast dat de vrouw die uit (de richting van) voormelde steeg is komen lopen de vrouw is geweest die Risanne in de sloot terecht heeft laten komen, althans in de bermwal van deze sloot heeft neergelegd.”

Daarbij worden verklaringen gevoegd waaruit blijkt dat Van Eijden eerder met de ouders van het slachtoffer sprak over hun uitlaten van de hond met achterlating van hun kinderen. En belangrijker: dat de route van haar huis in Waskemeer naar de plaats delict tussen 15 en 22 minuten tijd rijden is en dat er geen verklaringen zijn die haar op het tijdstip van het misdrijf in Waskemeer plaatsen. En tot slot: uit verklaringen blijkt dat Van Eijden de volgende ochtend met anderen heeft gesproken over de dood van Risanne voordat zij telefonisch van de vader van Risanne had gehoord dat Risanne dood was gevonden.

De bewijsconstructie van het Hof Leeuwarden, die wij hierboven samengevat weergaven, lijkt riskant. Er zijn geen sporen die wijzen op ouderschap van Van Eijden, er zijn geen getuigen die haar op de plaats van het misdrijf plaatsen, een motief ontbreekt bij de bewijsmiddelen en Van Eijden is steeds categorisch blijven ontkennen. Aldus heeft het Hof zijn bewijsconstructie uitsluitend gebaseerd op de *mogelijkheid* dat Van Eijden ter plaatse kon zijn, op haar kennis over de avondwandelingen van Risanne's ouders en op haar vroegtijdige kennis over de dood van Risanne. Maar of daarmee 'buiten redelijke twijfel' is gesteld dat zij ook de dader was?

8 VALKUIL 6: DE EXTENSIEVE BEWIJSCONSTRUCTIE IN DE PASKAMERMOORD

Nu vergen zaken die vooral zijn gebaseerd op verdachtegeleid onderzoek, als het onderzoek geen onomstotelijk bewijs heeft opgeleverd,⁶² nogal eens een uitgebreide bewijsconstructie. Zo'n bewijsconstructie wordt, door de uitgebreidheid, snel fragiel. Het verschil tussen valkuil 5, het verdachtegeleid onderzoek, en valkuil 6, de extensieve bewijsconstructie, is in veel gevallen

62. Ook in grote zaken gebeurt dat wel degelijk. Zie De Poot *et al.* (2004).

slechts gradueel. Wij behandelen ze echter separaat, omdat in verdachtegeleid onderzoek het probleem vooral is dat men zich uitsluitend richt op een enkele verdachte met uitsluiting van een discussie over mogelijke andere verdachten. Bij een extensieve bewijsconstructie is het probleem vooral dat die constructie niet sterker is dan de zwakste schakel.

Zo'n extensieve bewijsconstructie werd gebruikt door de Haarlemmer rechtbank toen zij in 1987 Rob van Zaane veroordeelde voor de moord op Sandra van Raalten op 30 november 1984. Sandra werd op gruwelijke wijze om het leven gebracht in de paskamer van haar boutique Manouk in Zaandam. Daarbij was zij vastgebonden met repen gordijnstof die waren afgesneden van het gordijn van de paskamer en haar was de mond gesnoerd met een zakdoek. Die repen stof en de zakdoek werden nog belangrijk in de zaak toen daarmee, twee jaar na dato, geursorteerproeven werden gedaan door de Zaanse politiemann Kaldenbach met zijn hond Tim.⁶³ In beide proeven werd de toenmalige verdachte door Tim aangewezen. Het Hof Amsterdam sprak de verdachte niettemin vrij.

Nu is het achteraf gemakkelijk praten, omdat begin 2002 het openbaar ministerie berichtte dat inmiddels met DNA-onderzoek was komen vast te staan dat een andere persoon deze moord moest hebben gepleegd. Deze drugsverslaafde Kemal Errol werd niet alsnog vervolgd omdat hij reeds in 1992 was overleden. Zijn DNA was aangetroffen op de zakdoek. Maar ook zonder die technieken had Errol eerder serieus verdacht kunnen zijn. Getuigen hadden hem, zo meldde *De Telegraaf* op 10 mei 2002, na de moord met krassen in zijn gezicht gezien. Bovendien was hij drie dagen na de moord door de Amsterdamse politie op de Zeedijk aangehouden toen daar een mes-verbod gold. Bij hem was een mes in beslag genomen dat bij de politie in Zaandam werd afgeleverd. Het mes ging naar het Gerechtelijk Laboratorium (thans Nederlands Forensisch Instituut, NFI), maar daar werd geen menselijk bloed op het mes gevonden. Bij nieuw onderzoek op het mes in 2002 werd ook het heft verwijderd en kwamen bloedsporen van Sandra van Raalten tevoorschijn.

Zonder hoger beroep was de zaak tegen Rob van Zaane dus een rechterlijke dwaling geworden. In de bewijsconstructie van de Rechtbank Haarlem speelde de geursorteerproef een belangrijke rol. De problemen met de geursorteerproef bespraken wij hierboven al.⁶⁴

Buiten de geursorteerproef gebruikte de rechtbank Haarlem een nogal ingewikkelde bewijsconstructie. Die beslaat liefst 14 pagina's van het vonnis. Afgezien van de inhoud daarvan zou men zich achter de oren moeten krabben als voor een bewezenverklaring zoveel tekst nodig is.

Aan de veroordeling wijdt de rechtbank expliciete bewijsoverwegingen:

63. Zie D. Nierop & Elberse (1989) en de beschrijving door degene die de geursorteerproef in die zaak uitvoerde, Kaldenbach (1998), pp. 127-139.

64. Zie over de geursorteerproef in de Paskamermoord ook het verslag van degene die de proef uitvoerde, Kaldenbach (1998).

“De overtuiging dat het de verdachte is – en niet, zoals door de raadsman is gesuggereerd twee thans nog onbekende personen – die Sandra van Raalten op de in de bewezenverklaring omschreven wijze van het leven heeft beroofd, put de rechtbank in het bijzonder uit:

- a. het resultaat van de te dezen gehouden sorteerproeven,
- b. de details die de verdachte aan derden heeft verstrekt omtrent de wijze waarop Sandra van het leven was beroofd.
- c. de wijze waarop Sandra van het leven is beroofd.”

Punt (a) slaan wij hier over, want dat bespraken wij al. Voor een goed begrip van punt (b) is het nodig om te vertellen dat Van Zaane een fietsenhandel dreef in dezelfde winkelstraat als waar de boutique van Sandra gevestigd was. Zij kenden elkaar ook vrij goed en gingen relatief intensief met elkaar om. De reconstructie lijkt redelijk dat Sandra tussen 11.05 en 11.15 uur om het leven is gebracht, hetgeen gebaseerd werd op verklaringen van getuigen die buiten dat tijdsbestek in de winkel waren. Van Zaane zou omstreeks die tijd achter zijn eigen winkel bezig zijn geweest met het lossen van een vrachtauto. Omstreeks 11.30 uur arriveerde de gealarmeerde politie met sirenes in de straat. Hij zegt toen naar de boutique gerend te zijn en binnen gezien te hebben hoe Sandra erbij lag. Voor het tijdstip van de moord verschaffen enige getuigen, waaronder Van Zaane's broer en een werknemer, hem het alibi, maar zij worden door de rechtbank niet geloofd. De rechtbank schrijft daarover:

“Wat [deze] getuigenverklaringen betreft merkt de rechtbank nog op dat het op grond van algemene ervaring bekend is dat getuigen na verloop van enige jaren, zoals in casu, geen exacte verklaring meer kunnen geven omtrent de tijdstippen waarop bepaalde gebeurtenissen zich hebben voorgedaan, tenzij zij bijzondere redenen hadden om die gebeurtenissen in het geheugen te prenten. Die bijzondere redenen deden zich evenwel in de onderhavige zaak niet voor.”

De problemen rond getuigenverklaringen vergeet de rechtbank echter als zij oordeelt over andere getuigen die ook na enige jaren belastende verklaringen tegen Van Zaane aflegden. Dat zijn twee ex-vriendinnen van hem en, in vervolg daarop, enige kennissen en vriendinnen van hen. Zij legden, zo twee-en-een-half jaar na dato, verklaringen af over hetgeen Van Zaane hen vertelde vlak na het misdrijf. Ex 1 verklaarde bijvoorbeeld twee jaar na het misdrijf over hetgeen Van Zaane haar die dag vertelde: “Om ongeveer 11.30 uur heeft Rob [van Zaane] mij opgebeld. Hij heeft mij toen verteld dat Sandra was ver-

moord. Hij vertelde mij toen allerlei details.⁶⁵ En die details vertelde zij weer door aan een vriendin, die dat 2 jaar na dato weer aan de politie vertelde “[Ex 1 van Van Zaane] vertelde mij: ‘Sandra is dood, zij is vermoord.’ Zij gaf gedetailleerd weer wat er gebeurd was, onder meer: ‘Met messteken om het leven gebracht. Vastgebonden met repen stof van paskamer. Het erg bloederig was. Dat haar mond dicht gebonden was met een zakdoek.’ Rob had dat aan haar verteld.”⁶⁶ De andere ex vertelde een soortgelijk verhaal. Beide ex-en maakten, volgens de rechtbank, “ter terechtzitting een betrouwbare indruk”,⁶⁷ hoewel zij volgens de verdachte rancuneus waren.

Met deze constructie, gebaseerd op verklaringen twee jaar na dato, concludeerde de rechtbank dat Van Zaane daderkennis had. Maar dan zou nog moeten worden vastgesteld hoe hij aan die daderkennis is gekomen. Van Zaane beweerde dat hij vlak na de ontdekking van het lijk van Sandra in de winkel is geweest en op die manier aan zijn kennis is gekomen. Dat kan kloppen, want in het proces-verbaal dat de politie over het aantreffen van de plaats delict heeft opgemaakt – en dat contemporain is, van 4 december 1984 – blijkt dat buiten de twee andere personen die het lijk gevonden hadden nog een derde persoon aanwezig was. Dat was Van Zaane. Even later is hij er weer. De verbalisant schrijft: “Hierbij werd door de eerder genoemde Van Zaane de toegangsdeur geopend, waarbij Van Zaane enige stappen in de winkel heeft gezet.”

De rechtbank Haarlem neemt kennelijk aan dat Van Zaane slechts aan zijn kennis is gekomen doordat hij dader was en dat hij dus niet in de boutique is geweest vlak nadat Sandra’s lijk was gevonden. Het is merkwaardig dat de rechtbank Haarlem in haar vonnis dit essentiële deel in het geheel niet noemt of bespreekt. Het is daarom duister hoe de rechtbank zich dit deel van de bewijsconstructie voorstelde. Wij kunnen alleen te rade gaan bij het requisitoir van de officier van Justitie, die daar wel over spreekt. Ook hij negeert contemporaine processen-verbaal van de politie en verlaat zich op hetgeen

65. Twee dagen na het misdrijf was haar verklaring wat anders. Toen zei zij: “Op vrijdag 30 november omstreeks 11.30 uur belde Rob mij op met het volgende verhaal: Er is iets verschrikkelijks gebeurd. Sandra is dood. Zij is vermoord. Ik was voor de zaak aan het laden en lossen. Ik zag een politieauto hard aan komen rijden en ik zag hem stoppen voor [boutique] Manouk. Ik ben erheen gehold en duwde een politieman opzij. Ik zag Sandra liggen. Er was niets bijzonders aan haar te zien. Ik zag geen bloed. Zij had haar kleren nog aan en wel iets met roze. Zij was dood. Ik vroeg aan Rob of Sandra haar kleren aanhad en of zij mogelijk verkracht was. Rob zei dat voor zover hij kon zien Sandra haar eigen kleren aanhad. Een psychopaat heeft het gedaan. Hij klom erg ontdaan.”

66. De vriend van deze vriendin van Ex 1 vertelde nog iets anders: “In mei 1984 deed [Ex 1] een opzienbarende uitspraak. Zij vertelde dat uit de horoscoop van Rob [van Zaane] bleek dat hij te maken zou krijgen met een sterfgeval wat zijn leven ingrijpend zou veranderen. Eén en ander zou plaatsvinden in november/december van dat jaar. Op vrijdag 30 november 1984 omstreeks 15.00 uur belde [Ex 1] ons op [...] en zei tegen mij: ‘Er is iets verschrikkelijks gebeurd. Mag ik [vriendin]?’ Haar stem klomk zeer ernstig. [Vriendin] nam de telefoon over.”

67. Lees over de merites van die uitspraak Vrij & Winkel (2002).

verbalisanten in 1987, 2 ½ jaar na de moord, aan de rechter-commissaris vertelden. Eén van hen zegt tegen de rechter-commissaris: “Over hoe ver Rob van Zaane de winkelruimte is binnen geweest, kunnen wij slechts verklaren dat hij zeker niet voorbij het genoemde kassameubel is geweest. Hij kan vanaf de buitendeur hooguit één tot anderhalve meter in de zaak zijn geweest.” De andere verbalisant is niet alleen stilliger, maar zegt ook iets anders tegen de rechter-commissaris in 1987: “Hij liep het portiek in, deed de deur open en zette een stap naar binnen. Omdat hij de indruk wekte door te willen lopen, zijn mijn collega en ik onmiddellijk voor hem gaan staan en hebben hem de doorgang versperd. [...] Van Zaane sprak mij aan. Hij zei iets in de trant van: ‘Wat erg, hoe ze erbij ligt. Ik heb Sandra vanochtend nog gezien.’ U wijst mij erop dat de passage over het ‘erbij liggen’ nog niet eerder door mij in een proces-verbaal is neergelegd. Dat is inderdaad juist. Toen ik indertijd het proces-verbaal opmaakte, dacht ik niet dat dit van belang was. Niettemin weet ik nu ook heel zeker dat Van Zaane iets dergelijks heeft gezegd. Ik heb niets terug gezegd tegen Van Zaane. Hij is vervolgens weggegaan. Ik heb Van Zaane die dag daarna niet meer gezien. Hij maakte op mij een rustige indruk. Hij was niet zenuwachtig. Ik heb niets bijzonders aan hem gemerkt.”

Het lijkt erop dat de rechtbank in dit deel van de bewijsconstructie de weg is kwijtgeraakt. Besproken wordt dat Van Zaane daderkennis had. Dat daarbij de rechtbank zondigt tegen het eigen, in hetzelfde vonnis, afgekondigde credo dat getuigen te onbetrouwbaar zijn om 2 jaar na dato nog verklaringen af te leggen, is de rechtbank niet opgevallen. Maar in rechtbanks verwarring wordt een even belangrijk deel van deze constructie geheel vergeten, namelijk de serieuze optie dat Van Zaane niet op een andere manier aan die daderkennis had kunnen komen. Wat daarover te berde wordt gebracht door de officier van Justitie lijdt aan hetzelfde manco als de andere verklaringen in deze constructie: het gaat steeds om verklaringen van 2 jaar na dato, die in tegenspraak blijken met processen-verbaal van de politie die wel vlak na het misdrijf zijn gemaakt.

Dan bespreken wij nu het derde deel (c) van de bewijsconstructie van de rechtbank. Die betreft de manier waarop Sandra om het leven is gebracht. De bespreking hiervan vergt enig voorwerk. In het dossier bevinden zich verklaringen – opnieuw pas afgelegd jaren na het misdrijf en opnieuw heeft de rechtbank hiermee geen probleem – van twee ex-en van Van Zaane die beiden vertellen dat de seksuele voorkeur van de verdachte uitging naar sadomasochisme. Daarbij vertoonde Van Zaane enige bijzondere voorkeuren: hij was de slaaf, de meesteres diende bij voorkeur de haren te hebben opgestoken en moest geen gouden sieraden dragen. Verder werd Van Zaane opgewonden van paardrijden. Dat is relevant, want op de dag van de moord had Ex 1 's ochtends nog met hem paardgereden. Ook Ex 2 zegt: “Rob [van Zaane] vond het leuk wanneer ik daarbij opgestoken haar droeg; hij vond het niet plezierig wanneer ik daarbij gouden sieraden droeg.” En dat is weer relevant vanwege

het volgende. Ten eerste meldde een van de klanten die vlak voor de moord nog bij Sandra in de winkel was met grote stelligheid dat zij op dat moment haar los droeg. Ten tweede worden, met uitzondering van haar horloge, alle sieraden na de moord vermist.

De redenering van de rechtbank op dit punt verliep nu als volgt. Van Zaane pleegt sadomasochistische seks te willen. Hij raakt van paardrijden seksueel zeer opgewonden. Die ochtend reed hij paard. “De rechtbank acht het aannemelijk dat de verdachte tengevolge daarvan in de door de getuige beschreven toestand is komen te verkeren en dat hij in die toestand toenadering heeft gezocht tot Sandra.” Weliswaar had Van Zaane voorkeur voor de rol van slaaf, maar Ex 1 heeft ter terechtzitting – opnieuw 2 ½ jaar na de moord – gezegd dat hij “kort voor de dood van Sandra gewelddadig werd”, kortom: de meester wilde worden. En verder vertelde Ex 2 dat Van Zaane seks wilde met opgestoken haren en zonder bewerkte sieraden. En zo werd Sandra ook gevonden. Dus komt de rechtbank tot de conclusie dat Van Zaane Sandra om het leven bracht.

De rechtbank laat ook nog meewegen dat Van Zaane tegen Ex 1 had gezegd, althans volgens haar verklaring en opnieuw weer 2 ½ jaar na de moord: “Sandra had er niet op in moeten gaan. Ik moest wegluchten, anders hadden ze mijn auto herkend” en “Nu is het Sandra geweest, de volgende keer ben jij het of de kinderen.” Terzijde zij opgemerkt dat de eerste opmerking onzinnig is, nu vaststaat dat Van Zaane’s auto voor zijn fietswinkel stond en hij in elk scenario te voet naar de boutique moet zijn gegaan. Maar de rechter bespreekt dit serieus, evenals het verweer van de verdediging dat deze uitlatingen verkeerd zijn begrepen bij gebrek aan gevoel voor humor. De rechtbank overweegt dan: “Voorts is de rechtbank van oordeel dat – gelet op de omstandigheden waaronder evenbedoelde mededelingen zijn gedaan, te weten kort na een ernstig misdrijf dat naar de verdachte stelt hem ernstig heeft aangegrepen – aan deze mededelingen bezwaarlijk enig humoristisch karakter kan worden toegekend.”

Wie de bewijsconstructie van de rechtbank overziet, daarbij inbegrepen de eerder besproken geursorteerproeven, valt op hoe broos die constructie is. Door de ingewikkeldheid ervan is zij bijzonder fragiel geworden. Het is onverstandig, zo is inmiddels in deze zaak gebleken, om iemand op een dergelijke fragiele bewijsconstructie – waarbij een speculatieve reconstructie van het motief een voorname rol speelt – te veroordelen. Maar dat is, zoals gezegd, gemakkelijk achteraf praten. Hoewel: het Hof Amsterdam heeft dat toen, in hoger beroep, ook al gezien. Hetgeen laat zien dat het schone instituut van hoger beroep rechterlijke dwalingen kan voorkomen.

9 STRAFRECHTELIJKE DILEMMA'S

In Dubieuze Zaken concentreerden Crombag en collega's zich op het verhaal dat het openbaar ministerie ter terechtzitting vertelt.⁶⁸ In dat boek lieten zij zien hoe de beslissing in strafzaken kan ontsporen. Om echter te begrijpen hoe gecompliceerde zaken tot rechterlijke dwalingen kunnen leiden, is het van belang in ogenschouw te nemen dat het verhaal van het openbaar ministerie voortbouwt op het werk van de politie.⁶⁹ In een zaak die leidt tot een rechterlijke dwaling deugt – per definitie – het verhaal van het openbaar ministerie niet. Maar dat is slechts een onvoldoende gecontroleerde voortzetten van het scenario dat de politie aan het openbaar ministerie presenteerde.

In hun boek *Rechercheportret* laten De Poot en collega's zien hoe het scenario van de politie tot stand komt.⁷⁰ Een belangrijk element, vooral in gecompliceerde zaken, is dat het voor de recherche bijzonder lastig is om alle mogelijke scenario's in een zaak steeds 'open' te houden en op basis daarvan opsporingsonderzoek te verrichten. De recherche wordt daarentegen steeds voor dilemma's geplaatst waarbij gekozen moet worden tussen verschillende onderzoekshandelingen en opsporingsrichtingen. Dat probleem wordt nog eens versterkt als in een zaak bijzonder veel informatie is verzameld. Dan lukt het, met de manier waarop in Nederland grote rechteerteams zijn georganiseerd, nauwelijks meer de informatie op vele verschillende manieren te doorgronden.

Dat dilemma wordt schijnbaar opgelost als een verdachte wordt aangehouden. Dan hoeft alle informatie slechts doorzocht te worden op gegevens die relevant zijn voor de schuld van de aangehouden verdachte.⁷¹ Maar daarmee en op dat moment worden alle andere mogelijkheden in feite buiten de discussie gehouden. Dat probleem zien wij bijvoorbeeld in de strafzaak tegen Van Eijden, maar bijvoorbeeld ook in de Schiedammer Parkmoord en in de Paskamermoord. Op deze manier wordt het openbaar ministerie geconfronteerd met slechts een enkel scenario. Als dat het juiste scenario is, is er niets aan de hand.

10 INRICHTING VAN HET RECHTSSYSTEEM VERGROOT HET RISICO

Veel literatuur over rechterlijke dwalingen is afkomstig uit Angelsaksische landen (Verenigde Staten en Engeland), waarschijnlijk omdat in de rechtssystemen van die landen met hun juryrechtspraak de risico's op fouten en rechterlijke dwalingen het grootst zijn en zich in die landen ook daadwerkelijk

68. Crombag *et al.* (1994).

69. Van Koppen (2003d).

70. De Poot *et al.* (2004).

71. Op dit moment in het opsporingsonderzoek gaat veelal ook het verhoor van de verdachte een te grote rol spelen. Zie daarover Van Koppen (2003b).

vele, vaak spraakmakende rechterlijke dwalingen hebben voorgedaan, zo blijkt uit onderzoek,⁷² waarbij opvalt dat met name *capital cases* extra ontvankelijk blijken voor het maken van fouten.⁷³ Het is een hachelijke onderneming om gegevens uit die landen direct te vertalen naar landen met een continentaal rechtssysteem (overigens in al hun varianten). Het lijkt bovendien weinig vruchtbaar. Om met gezag uitspraken te kunnen doen over falende rechtssystemen, is complex onderzoek nodig, niet alleen naar de wettelijke inrichting van elk rechtssysteem, maar ook naar het concrete procesverloop in elke strafzaak die een rechterlijke dwaling heeft voortgebracht. Niet alleen is de achter een rechtssysteem schuilgaande theorie van belang,⁷⁴ dat geldt ook voor de praktijk, die de uitkomst van het strafproces in hoge mate kan beïnvloeden. Tot dat laatste behoort bijvoorbeeld de manier waarop de recherche is georganiseerd,⁷⁵ door welke motieven de politie zich laat beïnvloeden en of zij voldoende deskundig is, of de officier van Justitie al of niet wordt gekozen, door welke mechanismen een beroepsrechter dan wel een jury wordt gestuurd en of het rechtssysteem voldoende garanties biedt voor een adequate verdediging.⁷⁶ Wel is van belang om de aan het systeem gerelateerde risico's op te sporen teneinde daarmee rechterlijke dwalingen in de toekomst zoveel mogelijk te voorkomen.

Hoewel een rechtssysteem met beroepsrechters en een in principe onpartijdig – ambtelijk – openbaar ministerie vermoedelijk minder rechterlijke dwalingen kent dan een rechtssysteem met juryrechtspraak en een gekozen aanklager, komen justitiële misslagen ook in Nederland voor. Elk rechtssysteem produceert rechterlijke dwalingen.⁷⁷ Het minimaliseren van het risico daarop is mede een hoofdplicht van het strafrecht, aldus de memorie van toelichting bij het Wetboek van Strafvordering uit 1926: doel is niet alleen het straffen van de werkelijk schuldige, maar ook het zoveel mogelijk vrijuit laten gaan van de onschuldige.

Dat rechterlijke dwalingen ook in Nederland voorkomen, hangt voor een belangrijk deel samen met de structuur van de bewijsvoering en de inrichting van het strafproces. Men zou dus ook kunnen zeggen dat elk rechtssysteem zijn eigen risico's van rechterlijke dwalingen kent. Zo blijkt dat diverse rechterlijke dwalingen in bijvoorbeeld de Verenigde Staten en Engeland zijn terug te voeren tot een hardhandig, discriminerend en partijdig optredende politie die niet door een, op succes beluste, aanklager wordt gecorrigeerd.⁷⁸

72. Van Koppen (2002), p. 871.

73. Zie met name Gross (1998).

74. Zie hierover Crombag (2003) en Van Koppen & Penrod (2003).

75. De Poot *et al.* (2004).

76. Zie bijvoorbeeld voor de Amerikaanse procespraktijk Teurlings (2003) en Van Koppen & Penrod (2003).

77. Van Koppen (2002), p. 875.

78. Zie voor de Verenigde Staten Gross (1996), Huff, Rattner & Sagarin (1996) en Van Koppen & Penrod (2003) en voor Engeland Belloni & Hodgson (2000), Waller (1989), Walker & Starmer (1993) en Turow (2003).

In Nederland doet zich een ander fenomeen voor. Hier blijkt regelmatig dat bepaalde vergissingen in de rechterlijke besluitvorming die niet aanstonds als zodanig te herkennen zijn, niet zozeer worden veroorzaakt door fouten uit het vooronderzoek die met opzet door politie of Justitie worden gemaakt dan wel geaccepteerd – zoals bij politiegeweld of politieke beïnvloeding – maar eerder op grond van een niet-professionele beroepsuitoefening tot stand zijn gekomen en vervolgens door onvoldoende controle in de verdere procedure niet werden herkend en gecorrigeerd. Deze ‘sluipende oorzaak’ van rechterlijke dwalingen bemoeilijkt in niet geringe mate het opsporen van de risico’s die een justitiële misslag in de hand kunnen werken, niet in de laatste plaats voor de rechter die voor zijn oordeel in hoge mate afhankelijk is van het hem uit het vooronderzoek aangeleverde bewijsmateriaal.

11 VERIFICATIE ALS RECHTERLIJK DENKPATROON

Anders dan in het Angelsaksische systeem wordt het bewijs in het Nederlandse stelsel niet voor het eerst op de zitting (tegenover een jury) gepresenteerd.⁷⁹ Het is de politie die – zoals hiervoor werd beschreven – in eerste instantie het bewijsmateriaal verzamelt, daarbij onvermijdelijk selecteert tussen relevante en niet-relevante informatie en een aanloop naar de bewijsconstructie als resultaat daarvan in een proces-verbaal vastlegt, waarbij de aandacht voor een eenmaal gevonden verdachte centraal staat.

Typerend voor een ‘verdachtegeleid’ onderzoek is dat er grote druk wordt uitgeoefend op de verdachte om te bekennen. Dit kan leiden tot valse bekentnissen die later weer worden ingetrokken, zoals in de Puttense moordzaak en de Schiedammer Parkmoord, terwijl bedenkelijke theorieën worden bedacht om het ontlastende bewijsmateriaal terzijde te kunnen stellen, zoals de tijdlijn bij de Schiedammer Parkmoord, de verslepingstheorie in de Puttense zaak en veronderstelde motieven in de Deventer moordzaak en in de zaak van Angelique van Eijden.

Op basis van de door de politie aangeleverde informatie – vaak nog eens herhaald tijdens verhoren die door de rechter-commissaris zijn afgenomen – neemt het openbaar ministerie zijn beslissing tot vervolging en stelt het de dagvaarding op waaruit blijkt ter zake van welk delict de verdachte wordt vervolgd. De rechter die op de zitting met een verdachte wordt geconfronteerd, heeft dus al in het dossier kunnen lezen hoe het bewijs in hoofdlijnen is opgebouwd. De verdediging die iets ten gunste van de verdachte wil aanvoeren – getuigen laten oproepen, forensisch onderzoek laten uitvoeren, documenten opvragen – moet dus een psychologische handicap overwinnen. Zij

79. Overigens wordt ook in de Angelsaksische landen slechts in een kleine minderheid van de strafzaken door een jury beslist over de schuld van de verdachte. Niettemin is ook in de andere zaken het proces gemodelleerd volgens een juryproces. Zie Klik & Van Koppen (2002).

moet de rechter ervan overtuigen dat het zinnig of noodzakelijk is dat aanvullend en ontlastend bewijsmateriaal alsnog ter beschikking komt. De rechter heeft de bevoegdheid om een verzoek daartoe, wegens het ontbreken van een verdedigingsbelang, niet in te willigen. Bij de beantwoording van de vraag of de rechter met de papieren bewijsconstructie uit het vooronderzoek al of niet genoegzaam neemt, staat zijn bereidheid centraal om de kar van het bewijs uit de sporen van het dossier te trekken en geheel zelfstandig een eigen bewijsafweging te maken.⁸⁰ Bij die keuze speelt het psychologisch mechanisme van *confirmation bias*⁸¹ een rol: de neiging om bij een eenmaal ingenomen standpunt vooral aandacht te geven aan bewijs dat dit standpunt bevestigt en minder aan bewijs dat dit tegenspreekt. En uit onderzoek blijkt dat louter het vooraf lezen van het dossier een dergelijke, en nogal sterke, *confirmation bias* bij de rechter introduceert.⁸²

De Nederlandse stijl van procederen veronderstelt dat de aanwijzingen voor tegenbewijs wel erg sterk moeten zijn, willen zij tot het proces en vervolgens tot de rechterlijke oordeelsvorming worden toegelaten. Dat kan leiden tot versmalling van het bewijsperspectief: er wordt niet onderzocht of het bewijs boven redelijke twijfel wijst op het daderschap van de verdachte, maar of het beschikbare bewijs niet in strijd is met diens daderschap.

Die negatieve, in plaats van positieve, rechterlijke denktrant wordt gefaciliteerd door de wijze waarop de politie haar proces-verbaal inricht, als een uit de mond van de verdachte opgetekende monoloog, zodat niet zichtbaar is welke vragen zijn gesteld, welke antwoorden op welke vragen zijn gegeven en wat door de verhoorder is ingebracht dan wel door de verdachte uit eigen wetenschap op tafel is gelegd. Doorgaans ontbreekt ook een audiovisuele opname van het verhoor zodat de rechter ook om die reden niet zelfstandig kan controleren of de gang van zaken tijdens het verhoor fatsoenlijk is geweest. De verdediging, die meestal niet bij het politieverhoor aanwezig was, zal doorgaans genoegzaam moeten nemen met het horen van de verhoerende verbalisanten die op de zitting onder ede voorspelbaar verklaren dat tijdens het verhoor niets bijzonders is voorgevallen en dat op de verdachte geen ongeoorloofde druk is uitgeoefend.⁸³

Het onderzoek van de rechter is dan ook vaak niet in de eerste plaats gericht op de abstracte vraag of er al of niet voldoende bewijs tegen de verdachte voorhanden is, maar of het in het vooronderzoek verkregen bewijsmateriaal als deugdelijk kan worden aangemerkt (“Blijft u bij de verklaring die u bij de politie heeft afgelegd?”). Het onderzoek ter terechtzitting draagt dan ook hoofdzakelijk het karakter van een verificatiezitting. Al verifiërend – dat

80. Schalken (2000), p. 230. Zie ook Schalken (2002).

81. Van Koppen (2002), p. 881.

82. Schünemann (1983) en Schünemann & Bandilla (1989).

83. Van Koppen (2003b).

wil zeggen het denkpatroon van de politie repeterend⁸⁴ – verheft de rechter de belastende informatie die in het dossier ligt opgesloten tot de formele status van bewijsmiddel, tenzij sterke tegenaanwijzingen tot een ander oordeel nopen. Maar dit houdt ook in dat fouten die door de politie tijdens het opsporingsonderzoek zijn gemaakt en niet door de rechter worden ontmaskerd, door hem, maar nu als geverifieerd bewijsmateriaal, worden gereproduceerd.

Met name in ernstige strafzaken met problematisch bewijs is het effect van een dergelijke psychologische gang van zaken riskant. Wanneer de overtuiging zich reeds op basis van het dossier bij de rechter heeft gevormd, kan zij in de oordeelsvorming een dermate prominente rol gaan spelen dat zij niet meer ontvankelijk blijkt voor de ontlastende signalen uit het dossier. Er treedt dan dissociatie van bewijs en overtuiging op.⁸⁵ De overtuiging gaat dan een grotere rol spelen dan door het aangewende bewijsmateriaal is gerechtvaardigd. Dit houdt doorgaans ook in dat zwak belastend bewijs belangrijker wordt gevonden dan sterk ontlastend bewijs. Dat gold bijvoorbeeld voor het sperma op het slachtoffer in de Puttense Moordzaak waarvan het DNA niet toebehoorde aan de verdachten, voor het feit dat in de Puttense en Schiedammer zaken op de plaats van het ernstige en gewelddadige levensdelict geen enkel spoor van de verdachten werd aangetroffen, terwijl op het moordwapen in de Deventer zaak eveneens geen enkel spoor van het slachtoffer werd aangetroffen. In die zin kan het gebeuren dat de rechter naar de mate waarin een strafzaak ernstiger is, met minder bewijs genoegen neemt.

12 BEWIJSRISICO EN MAATSCHAPPELIJKE VERANTWOORDELIJKHEID

De klemmende vraag is door welke factoren wordt bepaald op welk moment tijdens het proces de rechter pro of contra de verdachte kiest. Dit is de vraag naar de inhoud en reikwijdte van het ‘beslissingscriterium’.⁸⁶ Dit criterium wordt bepaald door de afweging die de rechter moet maken bij beantwoording van de vraag welke eisen hij aan het bewijs dient te stellen. Stelt hij lage eisen, dan loopt hij het risico dat een onschuldige wordt veroordeeld. Wanneer hij echter hoge eisen stelt, bestaat de kans dat hij een schuldige ten onrechte vrijspreekt. Het rechterlijk beslissingscriterium heeft dus een directe connectie met de prijs die men in een rechtsstaat bij de berechting van verdachten bereid is te betalen. Hoe vaak wordt het acceptabel geacht dat onschuldigen worden veroordeeld om te bereiken dat dit ook gebeurt met de werkelijk schuldigen, en omgekeerd? Wij weten het niet, maar in het volgende hoofdstuk doen wij verslag van een poging daar meer inzicht in te krijgen.

84. Over het denkproces van verificatie versus falsificatie zie nader Wagenaar & Crombag (2002), p. 840.

85. Crombag *et al.* (1994), p. 101.

86. Crombag *et al.* (1994), hoofdstuk 5.

Het risico dat de rechter loopt om een verkeerde persoon te veroordelen of vrij te spreken, kan in een concrete strafzaak door praktische, zelfs banale factoren worden bepaald, bijvoorbeeld omdat de rechter over onvoldoende autonome expertise beschikt om politieverhoren of andere (forensische) technieken te beoordelen. Maar het kan ook zijn dat een deskundige en ervaren rechter zich bewust is van dat risico en dat hij dat in een bepaalde strafzaak daadwerkelijk aanvaardt. Bewijs dat boven redelijke twijfel is verheven, sluit niet uit dat er een zekere twijfel overblijft. Dit betekent dat een rechter op dat moment de kans accepteert dat hij voor een verdachte de verkeerde beslissing neemt. In niet al te ernstige zaken zal – volgens een intuïtieve schatting – zo'n beslissing in het voordeel van de verdachte uitvallen, omdat in dat geval weinig maatschappelijke repercussie te verwachten is, zodat gezegd kan worden dat het waarschijnlijk is dat in de meeste gevallen er meer mensen zijn die ten onrechte worden vrijgesproken dan ten onrechte veroordeeld.

Dit zal doorgaans anders liggen bij ernstige en gecompliceerde zaken die met veel publiciteit en maatschappelijke commotie worden omgeven.⁸⁷ In dat type strafzaken zal de rechter die niet met zijn rug naar de samenleving wil gaan staan, gevoelig zijn voor de maatschappelijke druk om ernstige delicten niet onbestraft te laten.⁸⁸ Onder druk van die maatschappelijke verantwoordelijkheid kan het resultaat van het rechterlijk wegingsproces, ook ten aanzien van de feiten, eerder in het nadeel dan in het voordeel van de verdachte uitvallen.⁸⁹ Het risico dat in zo'n geval een onschuldige wordt veroordeeld, zal vrij algemeen in de publieke opinie aanvaardbaarder worden geacht dan het risico dat een schuldige wordt vrijgesproken. Om wetenschappelijk te kunnen vaststellen of een dergelijk risico zich in de praktijk ook daadwerkelijk heeft gerealiseerd (als de werkelijke dader niet bekend is), is empirisch onderzoek per strafzaak nodig naar de wijze waarop politie, Justitie en de rechter hun onderzoek hebben verricht. Het spreekt vanzelf dat het tot de beroepsattitude van een rechter behoort om zijn juridisch oordeel niet aan die maatschappelijke druk ondergeschikt te maken.

13 FICTIES ALS FRICTIES

De aan de Hoge Raad opgedragen herzieningsprocedure fungeert thans als laatste vangnet – naast de, weinig reële, mogelijkheid van gratie – om rechterlijke dwalingen te redresseren. De wettelijke regeling van die procedure (art. 457 Sv.) zit echter zo in elkaar dat zij aan de ene kant een dam opwerpt tegen oneigenlijke herzieningsverzoeken; anders zou de Hoge Raad als een derde feitelijke instantie gaan fungeren. Aan de andere kant wordt het door de wet-

87. Gross (1998).

88. Van Koppen (2000), Van Koppen (2003d).

89. Schalken (2000), p. 232. Zie ook het volgende hoofdstuk.

telijke regeling voor de Hoge Raad moeilijk om in te grijpen in die zaken die zich ook daadwerkelijk voor heropening lenen.

De verklaring daarvoor moet gezocht worden in de dubbele fictie die aan de herzieningsregeling ten grondslag ligt. De herzieningsrechter moet namelijk eerst onderzoeken of er sprake is van een nieuw feit dat aan de lagere, veroordelende rechter niet bekend was en vervolgens of een dergelijk feit tot een voor de verdachte gunstiger oordeel (vrijspraak) zou hebben geleid. Op basis van deze dubbele fictie moet de Hoge Raad retrospectief op een mogelijk nieuw oordeel van de lagere rechter anticiperen.⁹⁰ De restrictie die in een dergelijke redeneerstijl ligt opgesloten, bemoeilijkt een onbevangen beoordeling van het herzieningsverzoek in die gevallen waarin mogelijk van een rechterlijke dwaling sprake is.

Het gevolg daarvan is dat de Hoge Raad, wanneer hij aanvoelt dat er iets niet klopt in de bewijsrechtelijke grondslag van de veroordeling, de novumconstructie moet 'misbruiken' om toch – hoewel er van een werkelijk novum geen sprake is – de strafzaak open te kunnen breken. Twee recente strafzaken bewijzen dat.

In de Puttense moordzaak wist de Hoge Raad niet of en in hoeverre de verklaring van de door het Arnhemse Hof gehoorde getuige-deskundige prof. Eskes voor het bewijs was gebruikt, omdat die niet als bewijsmiddel in het arrest was opgenomen. Niettemin werd uitgerekend die verklaring als aanknopingspunt gebruikt om prof. Eskes tijdens de herzieningsprocedure opnieuw te doen horen en vervolgens de opnieuw afgelegde verklaring – die volgens de president van de veroordelende Hofkamer niets nieuws inhield⁹¹ – als breekijzer aan te wenden voor heropening van het strafproces. Bovendien week de uitspraak van de Hoge Raad af van het criterium dat de Raad steeds zelf ter beoordeling van een novum hanteert: de gewijzigde verklaring van een deskundige kan niet als een nieuw relevant gegeven gelden.⁹²

In de Deventer moordzaak werd met behulp van nieuwe technieken vastgesteld dat zich op het mes, dat als moordwapen was aangewezen, geen DNA-materiaal van het slachtoffer bevond. De Hoge Raad concludeert nu dat het Hof met die nieuwe technieken niet bekend was en ziet daarin een novum om een nieuwe behandeling van de zaak te initiëren. Van een novum kan echter bezwaarlijk sprake zijn, omdat het Hof reeds bekend was met het gegeven dat zich op het mes geen DNA-materiaal van het slachtoffer bevond, zoals de Hoge Raad zelf ook erkent.⁹³ Dat is alleen nogmaals bevestigd, toevallig met een nieuwe techniek. Wel werden er andere DNA-sporen op het mes gevonden, maar die wetenschap werd merkwaardig genoeg niet als novum gebruikt.⁹⁴

90. Schalken (2001).

91. Machielse (2001).

92. HR 26 juni 2001, NJ 2001, 564 (*Puttense moordzaak II*; m.nt. Sch).

93. HR 1 juli 2003, *Nieuwsbrief Strafrecht* 2003/9, nr. 283, r.o. 4.3 slot.

94. Van Koppen (2003a), p. 979.

Het verdient daarom aanbeveling om de herzieningsprocedure in die zin te wijzigen dat het wel zeer speculatieve en knellende keurslijf van de dubbele fictie uit de wet zou verdwijnen, zodat de Hoge Raad niet meer gebonden is aan het veronderstelde oordeel van het veroordelende Hof. Om een oneigenlijke toename van het aantal herzieningsverzoeken te vermijden zal het novumvereiste gehandhaafd moeten blijven. Door het schrappen van de dubbele fictie wordt de Hoge Raad echter beter in staat gesteld het voorgedragen novum in het licht van de beschikbare aanwijzingen uit het dossier en het bestreden arrest op zijn juiste merites te beoordelen. Vervolgens zou de Hoge Raad – op grond van een zelfstandige bewijsafweging – de vraag moeten beantwoorden of het toegevoegde novum van een zodanig gewicht is dat de veroordeling, het dossier opnieuw beoordelend, in redelijkheid nog wel in stand kan blijven, dus los van het mogelijke oordeel van het Hof en los van de vraag of heropening tot vrijspraak zou moeten leiden; andere uitkomsten van de procedure zijn tenslotte ook denkbaar.

14 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Herziening van de herzieningsprocedure biedt natuurlijk niet de werkelijke of enige oplossing voor het juridische en maatschappelijke probleem dat door justitiële misslagen wordt veroorzaakt. De herzieningsprocedure heeft ‘slechts’ de functie van een noodremprocedure, met de mogelijkheid van correctie achteraf. Als de oorzaken van rechterlijke dwalingen vooral gezocht moeten worden in het opsporingsonderzoek, zal daar ook de oplossing gevonden moeten worden. Niet alleen de achterkant van de procedure verdient aandacht, maar juist ook de voorkant.⁹⁵

Zo is het zaak de recherche-expertise te vergroten, en te werken aan het accepteren van een kritische houding binnen rechteerteams (vragen en tegenvragen), het ontwikkelen van alternatieve scenario's in een concrete strafzaak en het bijtijds onderkennen van misleidende denkpatronen (scenario-denken, tunnelvisie). Speciale aandacht verdient ook de opzet van het politiedossier, waarbij niet alleen aandacht past voor het vermelden van het belastend bewijsmateriaal, maar ook voor het zoveel mogelijk signaleren van ontlastende aanwijzingen.

De inrichting van het verbaal van verhoor is een ander punt van aandacht: geen monologen, maar een weergave van vraag en antwoord. Een dergelijke werkwijze kan worden bevorderd door van het verhoor audiovisuele opnamen te maken en die aan het dossier toe te voegen.⁹⁶ Vervolgens zou bij het openbaar ministerie, dat tenslotte aan het opsporingsonderzoek leiding moet geven, speciale deskundigheid ontwikkeld kunnen worden op bewijs-technisch en forensisch terrein, wellicht door het opzetten van een landelijk

95. Van Koppen (2003a).

expertisecentrum dat als vraagbaak voor individuele officieren van Justitie kan fungeren.

Bij de rechtsprekende macht zou de expertise eveneens verbeterd kunnen worden. Uiteindelijk is het de rechter die ter zitting over het instrumentarium dient te beschikken om echt van onecht te onderscheiden. Nu het deskundigenbewijs in het strafproces de laatste tijd enorm in belang is toegenomen, behoren strafrechters over voldoende kritisch vermogen te beschikken om dat type bewijs op waarde te schatten.⁹⁷ Ook kennis van het opsporingswerk, met name van het politieverhoor, dient te worden verbeterd. In hoger beroep zou het wenselijk zijn een landelijke strafkamer in te stellen die gespecialiseerd is in de behandeling van ernstige strafzaken waarin het voorliggende bewijs extra problematisch is. In zo'n landelijke appèlkamer zouden ervaren strafrechters zitting moeten hebben die meer dan gebruikelijk zijn getraind in de complexiteit van de bewijsvoering en het toetsen van bewijsmateriaal dat door politie en Justitie wordt aangedragen. De idee dat alle rechters worden vermoed daartoe in staat te zijn, is ouderwets en bovendien schadelijk.

Ook zouden strafrechters in het algemeen – in afwijking van de door de Hoge Raad geformuleerde regel dat de feitenrechter selectie en waardering van het bewijs, uitzonderingen daargelaten, niet hoeft te verantwoorden⁹⁸ – in hun motivering moeten aangeven waarom zij bij een veroordeling ontlastend bewijs niet hebben gebruikt.⁹⁹ Alleen op deze manier kunnen rechterlijke misstappen voor een hogere rechter zichtbaar worden gemaakt, met name voor de Hoge Raad die nu vaak in het duister tast over de bewijsmotieven van de lagere rechter. Onze voorstellen kunnen er evenzeer voor zorgen dat de combinatie van maatschappelijke druk en een complex dossier zo weinig mogelijk zal leiden tot kwestieuze bewijsbeslissingen door de rechter.

96. Zoals recent onder andere door Fijnaut (2001) is voorgesteld in zijn rapport ten behoeve van het project *Strafvordering 2001*. In zedenzaken met minderjarige slachtoffers heeft de Hoge Raad onlangs, in navolging van een uitspraak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens, het op de zitting vertonen en beluisteren van een audiovisuele opname van het verhoor aanbevolen (HR 20 mei 2003, *NJ* 2003, 672 (m.nt. Sch) en EHRM 2 juli 2002, *NJ* 2003, 671 (*S.N. v. Zweden*; m.nt. Sch).

97. Hierover recent Broeders (2003).

98. Onder andere HR 21 september 1999, *NJ* 2000, 380 (m.nt. Kn). De Hoge Raad blijft zelfs aan de non-responsieplicht vasthouden wanneer het gevoerde verweer betrekking heeft op de onbetrouwbaarheid van een getuige die ongeveer veertig wisselende (zowel belastende als ontlastende) verklaringen heeft afgelegd (HR 14 oktober 2003, *NJB* 2003/43, nr. 161, p. 2265). Zie ook De Jong-van Ormondt (2004).

99. In dit verband verdient het project dat thans loopt in het ressort Arnhem en het arrondissement Utrecht, waarin men tracht op een andere manier vonnissen en arresten te motiveren, alle steun.

LITERATUUR

- Belloni, F. & J. Hodgson. (2000). *Criminal injustice: An evaluation of the criminal justice process in Britain*. New York: St. Martin.
- Bijnoord, A.G. (1989). *De zaak Ina Post*. Baarn: Ambo.
- Blaauw, J.A. (1971). 99 tips voor het verhoor. *Algemeen Politieblad*, 120, 287-295.
- Blaauw, J.A. (1996). De Zaanse Verhoormethode: Politie en openbaar ministerie spelen met vuur. *Algemeen Politieblad*, 145, 10-12.
- Blaauw, J.A. (2002). *De Puttense moordzaak: Reconstructie van een dubieus moordonderzoek* (3e aangevulde ed.). Baarn: Fontein.
- Broeders, A.P.A. (2003). *Op zoek naar de bron: Over de grondslagen van de criminalistiek en de waardering van het forensisch bewijs*. Deventer: Kluwer (diss. Leiden).
- Crombag, H.F.M. (2000). Rechters en deskundigen. *Nederlands Juristenblad*, 75, 1659-1665 (afscheidsrede Universiteit Maastricht).
- Crombag, H.F.M. (2003). Adversarial or inquisitorial: Do we have a choice? In P.J. van Koppen & S.D. Penrod (red.), *Adversarial versus inquisitorial justice: Psychological perspectives on criminal justice systems* (pp. 21-26). New York: Plenum.
- Crombag, H.F.M., P.J. van Koppen & W.A. Wagenaar. (1994). *Dubieuze zaken: De psychologie van strafrechtelijk bewijs*. Amsterdam: Contact (2e herziene druk).
- Crombag, H.F.M., P.J. van Koppen & W.A. Wagenaar. (2002). De waarde van bewijs. In P.J. van Koppen & D.J. Hessing & H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht* (pp. 281-293). Deventer: Kluwer.
- Fijnaut, C.J.C.F. (2001). Het vooronderzoek in strafzaken. In M.S. Groenhuisen & G. Knigge (red.), *Tweede interimrapport onderzoeksproject Strafvordering 2001* (pp. 671-755). Deventer: Gouda Quint.
- Gross, S.R. (1987). Loss of innocence: Eyewitness identification and proof of guilt. *Journal of Legal Studies*, 16, 395-453.
- Gross, S.R. (1996). The risks of death: Why erroneous convictions are common in capital cases. *Buffalo Law Review*, 44, 469-500.
- Gross, S.R. (1998). Lost lives: Miscarriages of justice in capital cases. *Law and Contemporary Problems*, 61, 125-149.
- Gross, S.R. (2003). The death penalty and adversarial justice in the United States. In P.J. van Koppen & S.D. Penrod (red.), *Adversarial versus inquisitorial justice: Psychological perspectives on criminal justice systems* (pp. 107-118). New York: Plenum.
- Gudjonsson, G.H. (2003). *The psychology of interrogations and confessions: A handbook*. Chichester: Wiley.
- Huff, C.R., A. Rattner & E. Sagarin. (1986). Guilty until proven innocent: Wrongful conviction and public policy. *Crime and Delinquency*, 32, 518-544.
- Huff, C.R., A. Rattner & E. Sagarin. (1996). *Convicted but innocent: Wrongful conviction and public policy*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Inbau, F.E., J.E. Reid, J.P. Buckley & B.C. Jayne. (2001). *Criminal interrogation and confessions* (4th ed.). Gaithersburg, MD: Aspen.
- Israëls, H. (2004). *De bekentenissen van Ina Post*. (publicatie in voorbereiding).
- Jackson, B.S. (1996). "Anchored narratives" and the interface of law, psychology, and semiotics. *Legal and Criminological Psychology*, 1, 17-45.

- Jong-van Ormondt, A. de (2004). De Hoge Raad inzake forensisch bewijs: Een overzicht van de jurisprudentie. *Justitiële Verkenningen*, 30(1), 88-96.
- Kaldenbach, J. (1998). *K9 scent detection: My favorite judge lives in a kennel*. Calgary: Detselig.
- Klik, P. & P.J. van Koppen. (2002). De jury. In P.J. van Koppen & D.J. Hessing & H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht* (pp. 813-833). Deventer: Kluwer.
- Koppen, P.J. van (1998). Bekennen als bewijs: Bedenkingen bij het verhoor van de verdachte. *Justitiële Verkenningen*, 24(4), 61-73.
- Koppen, P.J. van (2000). Het maatschappelijke oordeel van de rechter in concrete zaken. *Trema*, 23, 453-458.
- Koppen, P.J. van (2002). Rechterlijke dwalingen. In P.J. van Koppen & D.J. Hessing & H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht* (pp. 871-885). Deventer: Kluwer.
- Koppen, P.J. van (2003a). Het Deventer Novum: Over een mes, een geursorteerproef en een novumconstructie door de Hoge Raad. *Delikt en Delinkwent*, 33, 979-994.
- Koppen, P.J. van (2003b). Kroniek rechtspsychologie 2003: Het verhoren van verdachten. *Tijdschrift voor Criminologie*, 45, 423-432.
- Koppen, P.J. van (2003c). *De Schiedammer parkmoord: Een rechtspsychologische reconstructie*. Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Koppen, P.J. van (2003d). *Verankering van rechtspraak: Over de wisselwerking tussen burger, politie, justitie en rechter*. Deventer: Kluwer (oratie Vrije Universiteit).
- Koppen, P.J. van & S.D. Penrod. (2003). The John Wayne and Judge Dee versions of justice. In P.J. van Koppen & S.D. Penrod (red.), *Adversarial versus inquisitorial justice: Psychological perspectives on criminal justice systems* (pp. 347-368). New York: Plenum.
- Koppen, P.J. van & W.A. Wagenaar. (2002). Herkennen van gezichten. In P.J. van Koppen & D.J. Hessing & H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht* (pp. 543-572). Deventer: Kluwer.
- Langbein, J.H. (1974). *Prosecuting crime in the Renaissance: England, Germany, France*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Langbein, J.H. (1977). *Torture and the law of proof: Europe and England in the ancien régime*. Chicago: University of Chicago Press.
- Leistra, G. & J. van der Sman. (1989). De zaak Ina Post: Vermoorde onschuld of onschuldig aan moord? *Elseviers Magazine* (30 september), 16-25.
- Machielse, A.J.M. (2001). De Puttense strafzaak: Reactie op J.C.M. Leijten. *Nederlands Juristenblad*, 76, 1845.
- Naus, E. (2003). *De zaak Ina Post*. Maastricht: Universiteit Maastricht, Juridische Faculteit (scriptie).
- Nierop, D. & P. Elberse. (1989). *De paskamermoord*. Utrecht: Spectrum.
- Nierop, N.M. & P. van den Eshof. (2003). De Zaanse Verhoormethode is toch echt onrechtmatig: De implicaties van een onderbelicht Europees arrest. *Nederlands Juristenblad*, 78, 783-785.
- Nijboer, J.F. (2003). Gerechtelijke dwalingen en de rol van deskundigen; een vergelijking tussen Engeland en Nederland. *Justitiële Verkenningen*, 29(1), 105-120.

- Poot, C.J. de, R.J. Bokhorst, P.J. van Koppen & E.R. Muller. (2004). *Rechercheportret: Over dilemma's in de opsporing*. Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Poot, C.J. de & P.J. van Koppen. (2002). Het opsporingsonderzoek. In P.J. van Koppen & D.J. Hessing & H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht* (pp. 295-322). Deventer: Kluwer.
- Projectgroep Recherche Basis Cursus. (1989). *Recherche(le)ren: Handboek voor de recherche basis cursus, deel 2*. Zutphen: Rechterschool Zutphen, Opleidingsinstituut voor Criminaliteitsbeheersing.
- Recherche Adviescommissie. (1996). *De 'Zaanse Verhoormethode': Advies van de Recherche Adviescommissie aan de minister van justitie over de rechtmatigheid en doelmatigheid van de 'Zaanse Verhoormethode'*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Schalken, T.M. (2000). Noot onder HR 27 juni 2000. *NJ*, 2000, 2503 (*Puttense Moordzaak I*).
- Schalken, T.M. (2001). Noot onder HR 26 juni 2001. *NJ*, 2001, 564 (*Puttense Moordzaak II*).
- Schalken, T.M. (2002). Maatschappelijke verantwoordelijkheid als onzichtbare waarde in het strafproces. Beschouwing naar aanleiding van de Puttense moordzaak. In K. Boonen (red.), *De weging van 't Hart: Idealen, waarden en taken van het strafrecht (liber amicorum voor prof.mr. A.C. 't Hart)* (pp. 227-234). Deventer: Kluwer.
- Schoon, G.A.A. (1998). A first assessment of the reliability of an improved scent identification line-up. *Journal of Forensic Sciences*, 43, 70-75.
- Schoon, G.A.A. & P.J. van Koppen. (2002). Identificatie door honden. In P.J. van Koppen & D.J. Hessing & H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht* (pp. 597-622). Deventer: Kluwer.
- Schünemann, B. (1983). Experimentelle Untersuchungen zur Reform der Hauptverhandlung in Strafsachen. In H.J. Kerner & H. Kury & K. Sessar (red.), *Deutsche Forschungen zur Kriminalitätstestung und Kriminalitätskontrolle* (pp. 1109-1151). Köln: Heymanns.
- Schünemann, B. & W. Bandilla. (1989). Perseverance in courtroom decisions. In H. Wegener & F. Lösel & J. Haisch (red.), *Criminal behavior and the justice system: Psychological perspectives* (pp. 181-192). New York: Springer.
- Schuyt, C.J.M. (2003). Rationaliteit en emotie in schokkende strafzaken: Een Amerikaans voorbeeld. *Delikt en Delinkwent*, 33, 1073-1079.
- Slats, J. (1997). De Zaanse verhoormethode: Uitvinder Hoenderdos legt hem uit. *Vrij Nederland*, (7 juni).
- Teurlings, M. (2003). Uitleveren aan de VS staat gelijk aan veroordelen: Een kritische nooit ten aanzien van het vertrouwen in het Amerikaanse rechtssysteem. *Nederlands Juristenblad*, 78, 371-376.
- Turow, S. (2003). *Ultimate punishment: A lawyer's reflections on dealing with the death penalty*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Twining, W.L. (1999). Necessary but dangerous? Generalizations and narratives in argumentation about 'facts in criminal process'. In M. Malsch & J.F. Nijboer (red.), *Complex cases: Perspectives on the Netherlands criminal justice system* (pp. 69-98). Amsterdam: Thela Thesis.

- Vrij, A. (2002). Het verhoren van verdachten. In P.J. van Koppen & D.J. Hessing & H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht* (pp. 699-725). Deventer: Kluwer.
- Vrij, A. & S.K. Lochun. (2002). Neurolingüistisch verhoren. In P.J. van Koppen & D.J. Hessing & H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht* (pp. 727-736). Deventer: Kluwer.
- Vrij, A. & F.W. Winkel. (2002). Liegen en voorgelogen worden. In P.J. van Koppen & D.J. Hessing & H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht* (pp. 625-647). Deventer: Kluwer.
- Wagenaar, W.A. & H.F.M. Crombag. (2002). Ook rechters maken menselijke fouten. In P.J. van Koppen & D.J. Hessing & H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht* (pp. 835-853). Deventer: Kluwer.
- Wagenaar, W.A., P.J. van Koppen & H.F.M. Crombag. (1993). *Anchored narratives: The psychology of criminal evidence*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Walker, C. & K. Starmer (red.). (1993). *Justice in error*. London: Blackstone.
- Waller, G. (1989). *Miscarriages of justice*. London: Justice.